

İNÖNÜ HÜKÜMETLERİ'NİN KIBRIS POLİTİKASI (1961-1965)

Ahmet Gülen*

ÖZET

1571'de Osmanlı İmparatorluğu egemenliğine giren Kıbrıs, 1878'de imzalanan Ayastefanos Antlaşması ile geçici olarak İngiltere'ye verilmiştir. Lozan Antlaşması ile resmi olarak İngilizler'e bırakılan Ada, Rumlar'ın Yunanistan ile birleşme (enosis) taleplerinin şiddet eylemlerine dönüşmesi sonucunda 1950'lerde Türkiye'nin de dahil olduğu bir sorun haline gelmiştir. 1960 yılında Kıbrıs Cumhuriyeti kurulmuştur. 1963 Noel'inden itibaren Akritas Planı çerçevesinde Kıbrıs Türkleri'ne yönelik şiddet hareketleri başlamıştır. 27 Mayıs askeri müdahalesi sonrasında kurulan koalisyon hükümetlerinin başında bulunan İsmet İnönü, Ada'daki Türkler'in haklarını savunmak için öncelikle müzakere yolunu tercih etmiş, Rum saldırılarının arttığı dönemlerde Kıbrıs'a müdahale girişimi başlatmış ancak bu girişim ABD Başkanı Johnson'un yolladığı mektup üzerine gerçekleştirilememiştir. Başbakan İsmet İnönü, Kıbrıs konusunda Batı tarafından yalnız bırakıldığını açıkça itiraf etmiş ve Türkiye'nin dış siyaseti için II. Dünya Savaşı yıllarından beri ilişkilerin dondurulduğu SSCB ile temasa geçerek alternatif oluşturmaya çabalamış ve bu çabaların sonunda Makarios'u destekleyen SSCB'yi kendi tezi olan 'federasyon'a çekmeyi başarmıştır. Bu makalede İnönü Hükümetleri'nin görevde bulunduğu 1961-1965 yılları arasında uygulanan Kıbrıs Politikası incelenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs, Kıbrıs Sorunu, İsmet İnönü, Makarios, Johnson Mektubu, Enosis.

ABSTRACT

Cyprus which is the sovereignty of the Ottoman Empire in 1571, is signed to the UK temporarily, by the Treaty of Ayastefanos in 1878. The island, which is dropped to the British officially by the The Treaty of Lausanne, has become a problem, including Turkey's in 1950s, because of the Greek's violent actions as a

* İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Doktora Bölümü Öğrencisi, ahmet_gulen@hotmail.com

result of their request of joining to Greece (enosis). In 1960 the Republic of Cyprus is established in 1960. Within the framework of the Akritas Plan, violent movements for the Turkish Cypriots has started in 1963 Christmas. Located at the management of the coalition Governments formed after the May 27, İsmet İnönü, primarily opted for the path of negotiation to defend the rights of Turks in the island, started the intervention to Cyprus when the Greek Cypriot attacks has ascended, but attempt is not realized because of US President Johnson's letter. Prime Minister İsmet İnönü, has clearly confessed that he is left alone about Cyprus subject by the West and has contacted with Soviet Union, which the relationship is binden since Worl War II as a Turkish foreign policy, and as a result succeeded to attract Soviet Union to "federation" which is supporting Makarios. This article describes the Cyprus Policy of Governments of İnönü between the years 1961-1965.

Key Words: Cyprus, Cyprus Problem, İsmet İnönü, Makarios, Johnson Letter, Enosis

Giriş:

Osmanlı İmparatorluğu topraklarına 1571 yılında katılan Kıbrıs, Akdeniz'de önemli üs işlevi görmüş, yaklaşık 300 sene Osmanlı idaresinde yönetilmiştir. Devletin 18. yüzyılda gerilemeye başlaması ve özellikle 19. yüzyıldan itibaren büyük güçlerin topraklarını paylaşmaya çalıştıkları bir imparatorluk haline dönüşmesi ile Kıbrıs Adası da emperyalist hedeflerin arasına girmiştir.

Akdeniz'de gittikçe artan Rusya'nın faaliyetlerine set çekmek isteyen İngiltere, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında uzun zamandır göz diktiği Kıbrıs'a yerleşme fırsatı yakalamıştır. İngilizler, Berlin Konferansı sırasında Osmanlılar'a destek olmak için Ada'nın geçici olarak kendilerine verilmesini istemişlerdir. Bu oldu bittiyi kabul etmek zorunda kalan padişah II. Abdülhamid, 4 Haziran 1878 günü "egemenlik hakları saklı kalmak şartı ile" Kıbrıs'ın İngilizler'e devrine onay vermiştir.¹

1914 yılında çıkan I. Dünya Savaşı, İngiltere'ye bu defa Ada'ya tam olarak yerleşme imkanı tanımıştır. 5 Kasım 1914 tarihli ilhak kararını Osmanlılar, protesto etmiş ancak herhangi bir netice elde edememişlerdir. Savaş sonrasında Anadolu'da başlayan Yunan işgali, Türk Orduları'nın 1922'de kesin zaferi ile sonuçlanınca Kıbrıs'a çok sayıda Rum göç etmeye başlamıştır. Bu göçler de kısa zaman içinde Kıbrıs'ta Rum nüfusun Türkler'e nazaran artmasına neden olmuştur.²

¹ Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. bs., 1999, s. 535

² Ertuğrul Önalp, **Geçmişten Günümüze Kıbrıs**, Ankara, Berikan Yayınevi, 2010, s. 82

Zaferin arkasından Lozan'da yapılacak barış görüşmelerine davet edilen Türk Heyeti'ne verilen talimatlar arasında Kıbrıs ile ilgili herhangi bir hüküm yer almamıştır. Nitekim İsmet Paşa başkanlığındaki Türk Heyeti, 24 Temmuz 1923 günü imzalanan barış antlaşmasınının 20. maddesi ile Kıbrıs'ın İngiltere'ye ait olduğunu kabul etmiştir.

Ada'nın İngiliz yönetimine geçmesinden sonra meydana gelen ilk kaynaşma 20 Ekim 1931 tarihinde Rumlar'ın Limasol'de yaptıkları bir mitingde ortaya çıkmıştır. Rumlar, bu miting sırasında İngilizler'e ait ev ve dükkanlara karşı hücumla geçmişler ve olaylar ancak Mısır'dan gelen takviye askerler ile bastırılabilmiştir. Bu olaylar sırasında 10 kişi ölmüş ve 23'ü Türk olmak üzere 68 kişi yaralanmıştır.³

1931 ayaklanma girişiminin ardından İngilizler Ada'da yaşayan Rum'lar ve Türk'ler arasında sıkı bir denetime geçmiştir. Örneğin Türk Lisesi'nin adı İslam Lisesi olarak değiştirilmiş, okullarda milli marş söylenmesi yasaklanmıştır. Söylenebilecek tek marş İngiltere Kraliyet Marşı olacaktır.

Kıbrıs'ta II. Dünya Savaşı'na dek sıkı önlemler devam etmiştir. Savaş sırasında Yunanlı'lar, ilk defa İngiltere'den Kıbrıs'ın Yunanistan'a devrini istemişlerdir. Ancak bu dönemde Türkiye'yi savaşa sokmak için çabalayan İngiliz Başbakanı Winston Churchill, Türkler'i ırkötmemek için bu talebi geri çevirmiştir. Savaş yıllarında Kıbrıslı Rumlar, komünist Çalışan Halkın İlerici Partisi (AKEL)'i kurmuşlardır. Buna karşılık Ada'daki Türk'ler de örgütlenmiş ve Kıbrıs Adası Türk Azınlığı Kurumu (KATAK) ve Türk Milli Halk Partisi'ni kurmuşlardır.⁴

II. Dünya Savaşı'nın sonunda İtalyanlar'ın 12 Ada'yı Yunanistan'a bırakmasıyla bir anda Kıbrıs Adası ile ilgili Rum talepleri tekrar canlanmıştır. Fakat İngiliz'ler, Yunanistan'dan gelen "ilhak" taleplerine bir kez daha olumsuz yanıt vermişlerdir. Savaş sonunda Ada'da yapılması planlanan Anayasa düzenlemeleri de Rumlar'ın özerklik talepleri nedeniyle yapılamamıştır. Kıbrıs'ta gittikçe yükselmeye başlayan siyasi tansiyon, Türkler'in de kısa zaman içinde dikkatlerini Akdeniz'deki bu küçük Ada'ya yöneltmelerine neden olmuştur.

1948 yılından itibaren Türk gazetelerinde Kıbrıs ile ilgili haberlere daha fazla yer verildiği gözlenmiştir. Gazetelerin yanı sıra, aynı yıl kasım ayında Kıbrıs Türkleri adına bir heyet Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'yü ziyaret etmiş ve ondan "birlik ve beraberliklerini bozmamaları" mesajını almıştır.⁵

³ Önalp, a.g.e. s. 86

⁴ Önalp, a.g.e. s. 90

⁵ Şükrü Sina Gürel, **Kıbrıs Tarihi (1878-1960): Kolonyalizm, Ulusçuluk ve Uluslararası Politika**, 2.c., İstanbul, Kaynak Yayınları, 1985, s. 71

Böylece İnönü, 15 yıl sonra Başbakan iken büyük bir sorun halinde karşısına çıkacak Kıbrıs konusu ile Lozan sonrasında ilk temasını gerçekleştirmiştir.

Ada'daki sorunlar sonunda hükümete kadar ulaşmış ve Dışişleri Bakanı Necmeddin Sadak, İngilizler'in Ada'dan çekilmeyeceklerini ve telaşa neden olacak bir durumun da bulunmadığını açıklamıştır. Sadak, 1950 senesinin başında basının ısrarlı soruları karşısında “Kıbrıs meselesi diye bir mesele yoktur. Çünkü Kıbrıs bugün İngiltere'nin hakimiyeti altındadır”⁶ demiştir. Resmi yetkililerden gelen bu demeçlere rağmen Ada'da sürekli artan gerilim, Türkiye'yi Kıbrıs sorununun bir parçası yapacak ve 1950'li yıllardan itibaren dış politikanın en önemli gündem maddesini oluşturacaktır.

Demokrat Parti Döneminde Kıbrıs Sorunu'na Bakış

14 Mayıs 1950 seçimleri ile iktidara gelen Demokrat Parti (DP)'nin ilk hükümet programında Kıbrıs ile ilgili herhangi bir düzenleme yoktur. Hatta yeni Dışişleri Bakanı Fuad Köprülü de selefi Sadak gibi “Türkiye’de bir Kıbrıs meselesi bulunmadığını, Yunanistan’ın da Kıbrıs ile resmen uğraşmadığını” söylemiştir. Köprülü'nün bu demecinden sonra bir süre yatışmış gibi görünen Kıbrıs Sorunu, 1953 yılında Yunanistan’da Papagos’un iktidara gelmesi ile yeniden ivme kazanmıştır. 16 Ağustos 1954 günü de Kıbrıs konusu Yunanistan tarafından ilk kez Birleşmiş Milletler (BM) gündemine taşınmıştır. Bu girişim de sorunun uluslararası bir mesele haline dönüşmesine neden olmuştur.⁷

Yunanistan’ın bu toplantıda Ada halkına “kendi kaderini tayin hakkı” verilmesini istemiştir. Kıbrıs’ın Yunanistan’a katılması anlamına gelen bu talep BM Genel Kurulu gündemine alınmamış ancak Türkiye’nin Ada ile ilgili siyasetini gözden geçirmesine sebep olmuştur. Nitekim 1954 yılının 21 Nisan günü Kıbrıs ile ilgili ilk mitingler yapılmış ve kamuoyunun sesi yükselmeye başlamıştır. Kısa süre içinde Kıbrıs’ta İngilizler’e yönelik ilk şiddet hareketleri başlamıştır. Gittikçe tırmanan gerilim sonucunda İngiltere, Londra’da Türkiye’nin de katılacağı bir konferans düzenlenmesini kararlaştırmıştır. Türkiye’nin bu konferansa davet edilmesi, aynı zamanda Kıbrıs Sorunu’nda “taraf devletlerden birisi haline dönüşmesi” anlamına da geliyordu.⁸

Londra Konferansı’na katılan Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, İngiltere’nin Kıbrıs’ın hükümlerinden vazgeçmesi halinde Ada’nın asıl sahibi olan Türkiye’ye geri verilmesi gerektiğini söylemiştir. Yunanistan,

⁶ Faruk Sönmezoglu, **II. Dünya Savaşı’ndan Günümüze Türk Dış Politikası**, İstanbul, Der Yayınları, 2006, s. 146

⁷ Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih (1789-2001)**, İstanbul, Der Yayınları, 7. bs, 2008, s. 953

⁸ Uçarol, **a.g.e.** s. 956

özerklik ve kendi kaderini tayin hakkı konusunda ısrar etmiştir. İngiltere ise Mac Millan Planı olarak adlandırılan çoğunluk esasına göre kurulacak bir Meclise dayanan bir çözüm önermiş ancak tarafların isteklerini ortak bir noktada buluşturmak mümkün olamamıştır.⁹

Londra Konferansı sırasında meydana gelen ve müzakerelerin kesilmesine yol açan 6-7 Eylül Olayları, Kıbrıs davası ile ilgili gelişmeler sonucunda çıkmıştır. 6 Eylül günü Selanik'teki Atatürk'ün evine bomba atıldığı haberi gazetelerde yer alınca sokağa taşan öfkeli kalabalıklar Beyoğlu'nda gösteriler düzenlemiş ve Rumlar'a ait dükkan, eşya ve malların yağmalanması ile çapulculuk olayları yaşanmıştır. Hadiseler Yunanistan'ın tepkisine yol açmış ve iki ülke arasında gerginleşen ilişkiler ancak Amerika'nın arabuluculuğu ile düzelmiştir.¹⁰

Kıbrıs Sorunu'na bir çözüm bulabilmek amacıyla yapılan müzakereler sonraki yıllarda da devam etmiştir. 1958'de Mac Millan Planı bir kere daha gündeme gelmiştir. Bu kez yeni bir anayasa yapılması da düşünülmüştür. Her iki toplumun ayrı bir Temsilciler Meclisi bulunacak ve bu kurumlar toplumu ilgilendiren konularda son karar mercii olacaklardır. Türk ve Yunan hükümetlerinin temsilcileri ile 4 Rum ve 2 Türk üyeden oluşacak bu Meclis'te başkanlığını İngiliz bir valinin yapacağı bir de Konsey bulunacaktı. Hazırlanan plana göre İngiltere, yedi yıl Kıbrıs'ta egemenliğini sürdürecekti ve sonrasında Türkler ve Yunanlılar arasında işbirliği sürerse askeri üsler ve bunların kullanım olanakları kendisine bırakılmak şartı ile egemenliği her iki toplum arasında paylaşılacaktı. Mac Milan Planı her iki tarafı da tatmin etmediği için kabul edilmedi ancak Ada'da sorunlar gittikçe büyüyordu.

Türkiye ve Yunanistan arasındaki gerginlikler kısa bir süre içinde NATO'da da tedirginlik yaratmıştır. İki ülke arasında problemin çözülmesi için ABD ve NATO'dan gelen baskılar sonucunda taraflar, 5 Şubat 1959'da Zürih'te bir araya gelmişlerdir. İki devlet arasında yapıcı bir görüşme gerçekleşmiş ve Ada'da bağımsız bir cumhuriyet kurulması için anlaşmaya varılmıştır. Londra'da yapılan bir ikinci zirvede de bir tür federasyon sistemi üzerinde uzlaşmaya varılmıştır. Zürih ve Londra Antlaşmaları'na göre, "Ada'da İngiliz egemenliği Kıbrıs Cumhuriyeti'ne devredilecek, Kıbrıs'ın toprak bütünlüğü ve bağımsızlığı garanti altına alınacak, Türkiye, Yunanistan ve Kıbrıs arasında bir askeri ittifak anlaşması" yapılacaktır.¹¹

⁹ Hüseyin Bağcı, **Türk Dış Politikası'nda 1950'li Yıllar**, Ankara, ODTÜ Yayıncılık, 3. bs., 2007, s. 112

¹⁰ **Cumhuriyet Ansiklopedisi (1941-1960)**, 2.c., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 3. bs., 2002, s. 269

¹¹ Mehmet Gönübol, **Olaylarla Türk Dış Politikası Cilt: 1 (1919-1973)**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasi Bilimler Fakültesi Yayınları, 5. bs., 1982, s. 352

Bu antlaşmayla Kıbrıs'ta bağımsız bir cumhuriyet rejimi kurma yolunda ilk önemli adım atılmış oldu. Ayrıca İngiltere, Yunanistan ve Türkiye'ye Kıbrıs'ın "bağımsızlığını, toprak bütünlüğünü ve güvenliğini" teminat altına alma fırsatı vermiş ve bu unsurları hedef alan olası bir tehlike durumunda Ada'ya müdahale hakkını da getirmiştir. Müdahale hakkı, öncelikle her üç devletin birbirine danışması şeklinde olacak ve eğer ortak hareket etme imkanı yoksa "garantör olan" taraflardan birisi tek başına müdahale edebilecekti. Nitekim bu hak, Türkiye'nin 1964 ve 1967 krizlerindeki müdahale girişimlerinin ve 1974'teki Kıbrıs Barış Harekati'nin hukuksal dayanağını oluşturmuştur.¹²

Londra ve Zürih Antlaşmaları ile varılan mutabakata göre Kıbrıs Cumhuriyeti, başkanlık rejimine dayanan bir cumhuriyet olacaktır. Cumhurbaşkanı Rum, yardımcısı Türk olacaktır ve her ikisi de beş yıl süre ile kendi toplumlari tarafından seçilecekti. Rumca ve Türkçe Ada'nın resmi dili olarak kabul edilmişti. Ayrıca "Enosis" ve "Taksim" kesin olarak yasaklanmıştı. 13 Aralık 1959 tarihinde Kıbrıs'ta yapılan seçimlerde Başpiskopos Makarios Cumhurbaşkanı, Dr. Fazıl Küçük de Cumhurbaşkanı Yardımcısı seçilmişlerdir. İngiltere Parlamentosu da Kıbrıs'ta bir cumhuriyet rejimi kurulması ile kanun tasarısını kabul etmiş ve Anayasası da hazırlanan Kıbrıs Cumhuriyeti, 16 Ağustos 1960 tarihinde bağımsızlığını ilan etmiştir.¹³

I. ve II. Koalisyon Hükümetleri ve Kıbrıs Meselesi

Kıbrıs'taki yeni statünün temelleri atılırken Türkiye'nin iç siyasetinde önemli gelişmeler yaşanmış ve Demokrat Parti iktidarı 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesi ile devrilmiştir. 15 Ekim 1961 tarihinde yeni kurulan partilerin de katıldığı genel seçimler ile demokrasiye dönülmüş ancak hiçbir parti tek başına iktidara gelecek çoğunluğa ulaşamamıştır.¹⁴ Seçim sonrasında ortaya çıkan tablo sonucunda Cumhuriyet Tarihi'nin ilk koalisyon hükümeti 10 Kasım 1961 tarihinde Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ile Demokrat Parti'nin en büyük mirasçısı olarak ortaya çıkan Adalet Partisi (AP) arasında kurulmuştur.¹⁵ CHP Genel Başkanı İsmet İnönü de 24 sene sonra yeniden başbakanlık görevini üstlenmiştir.

I. Koalisyonun programında Kıbrıs konusunda yalnız 1959 Antlaşmaları'na değinilmiş ve "Ada'da yaşayan bütün vatandaşların huzurlu

¹² Gürel, a.g.e. s. 159

¹³ Uçarol, a.g.e. s. 965

¹⁴ 15 Ekim 1961 tarihinde yapılan seçimlerde CHP %36.7, AP, %34.8, CKMP %14, YTP %13.7 oy oranına ulaşmışlardır. Muzaffer Ayhan Kara, **Türk Siyasal Yaşamında 1961 Sonrası Bir Olgu Demokrasi ve Uzlaşma Kültürü Açısından Koalisyonlar**, İstanbul, Otopsi Yayınları, 2004, s. 48

¹⁵ Kara, a.g.e. s. 55

ve uyum içinde yaşamalarının temenni edildiği” bildirilmiştir. Ancak hükümetten gelen bu dileklere rağmen Kıbrıs’ta statüden memnun olmayan Rumlar, Anayasa’daki bazı hükümlere itiraz etmeye başlamışlardır. Özellikle Türk belediyelerinin ayrı oluşu, Türkler’in devlet görevlerine %30 oranında alınmaları, Türk Cumhurbaşkanı yardımcısının veto hakkı gibi konular Rumlar’ın anlaşmazlık çıkarmalarına neden olmuştur.¹⁶

Kıbrıs’ta Rumlar’ın ilk ciddi saldırı girişimi 25 Mart 1962 tarihinde Lefkoşe’deki Ömeriye ve Bayraktar Camiileri’nde patlayan bombalar ile gerçekleşmiştir. Saldırıları, Türkiye’de geniş yankı uyandırmış ve İnönü Hükümeti, yayınladığı bildiriye “daha vahim sonuçlara yol açmadan olayın faillerinin en kısa zamanda yakalanarak cezalandırılmasını” istemiştir. Ancak henüz patlamaların failleri bulunmadan Ada’da iki Türk gazetecinin öldürülmesi ve Kıbrıs Türk Cemaat Meclis Başkanı Rauf Denктаş’ın bürosunun bombalanması yeniden tansiyonu yükseltmiştir. Cumhurbaşkanı Makarios ise “Elenizmin düşmanı olan Türklerin Ada’dan kovulmasına dek EOKA kahramanlarının vazifesinin süreceğini” söyleyerek tarafsızlık ilkesini açıkça çiğnemiştir.¹⁷

Kıbrıs’ta huzursuzluklar giderek artarken Türkiye’de ilk koalisyon hükümeti Demokrat Partililer’e siyasi af tartışmaları nedeniyle çökmüş ve Başbakan İnönü, kabinenin istifasını Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel’e sunmuştur. Diğer partilerin bir türlü yeni kabineyi kuramamaları üzerine hükümeti kurma vazifesi bir kere daha CHP Genel Başkanı İsmet İnönü’ye verilmiştir. İnönü bu defa YTP ve CKMP ile beraber bir koalisyon hükümeti kurmuştur. II. Koalisyon Hükümeti, öteki partilerin kabine kuramamaları üzerine oluşturulmuş, bir bakıma “zoraki” kurulmuş bir hükümetti. Hükümet programında dış siyasette “milli politika” izleneceği açıklanmış, Kıbrıs ile ilgili olarak da “Kıbrıs’ın bir bütün teşkil eden mevcut antlaşmalar dairesinde bütün vatandaşlarını refah ve saadete ulaştırmasını ve bölgemizin barış istikrarına yararlı olmasını samimiyetle temenni etmekteyiz” denilmiştir.¹⁸

II. Koalisyon Hükümeti döneminde en önemli gelişme Kıbrıs Cumhurbaşkanı Makarios’ın 22-26 Kasım 1962 tarihleri arasında Türkiye’ye yaptığı resmi ziyaret olmuştur. Yunanistan gezisi sonrası Türkiye’ye gelen Makarios’un hedefi yapmayı planladığı Anayasa değişikliği konusunda tarafların ne düşündüğünü anlamaya çalışmak olmuştur. Başbakan İnönü ile bir araya gelen Rum lider, Kıbrıs Anayasası’nın bütünüyle sorunlu olduğunu

¹⁶ Uçarol, a.g.e. s. 965

¹⁷ Önalp, a.g.e. s. 111

¹⁸ TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 6, B: 108, O:1, 02.07.1962, s. 160

ve Anayasa'da tadilat hakkının da kendisine verilmesini talep etmiştir. Ancak bu görüşme Makarios açısından hayal kırıklığı ile sonuçlanmıştır çünkü İnönü, O'na Kıbrıs Anayasası'nın tek taraflı değiştirilmesine asla izin vermeyeceklerini bildirmiştir.¹⁹

Makarios'un Türkiye'ye ziyareti Kıbrıs Devleti ile ilgili siyasi sorunların görüşmeler ile çözülemeyeceğini göstermesi bakımından önemlidir. Nitekim Makarios başkanlığında toplanan Kıbrıs Hükümeti 2 Ocak 1963 tarihinde İngiliz Sömürge İdaresi tarafından kabul edilen Belediyeler Yasası'nın yeniden yürürlüğe girmesini kararlaştırmıştır. Ankara'nın 1959 Antlaşmaları'na aykırı olduğu gerekçesi ile reddettiği bu karara rağmen bundan sonraki günlerde Rum yetkililerin "Enosis"e sık sık vurgu yapması yeni sıkıntılara yol açacaktır. 5 Ağustos 1963 tarihinde Anayasa'da radikal değişimden söz eden Makarios, Türk tarafından beklediği yanıtı alamayınca 30 Kasım 1963 günü Anayasa'da şu değişiklikleri istediğini açıklamıştır:²⁰

- 1- Ordunun miktarı Anayasa'ya göre değil özel bir yasaya göre düzenlenmelidir
- 2- Cumhurbaşkanı ve yardımcısının veto hakkı kaldırılmalıdır
- 3- Adalet mekanizması tek elde birleştirilmelidir
- 4- Polis, jandarma teşkilatları birleştirilmelidir
- 5- Memurlar nüfus oranlarına göre toplumlar arasında dağılmalıdır
- 6- Amme hizmeti komisyonlarında onda üç oranı (yedi Rum üye, üç Türk üye) oranı beşte bir olmalıdır
- 7- Rumlar'ın ve Türkler'in ayrı ayrı kurdukları belediyeler birleştirilmelidir.
- 8- Rum Cemaat Meclisi lağvedilmeli ve sadece Türk Cemaat Meclisi bırakılmalıdır
- 9- Temsilciler Meclisi Başkan ve Yardımcısı bütün milletvekilleri tarafından seçilmelidir.

Makarios'un yapmayı planladığı Anayasa değişiklikleri tek bir temel amaca yönelmiştir: "Kıbrıs'taki Türkleri basit bir azınlık haline dönüştürerek Enosis'i gerçekleştirmek."²¹ Değişiklik talepleri 6 Aralık 1963 günü garantör devletlere bildirildiği zaman Türkiye'nin yanıtı kesin bir dille red olmuş ancak bu karar Makarios tarafından dikkate alınmamıştır.

¹⁹ Metin Toker, **Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944-1973: İnönü'nün Son Başbakanlığı: 1961-1965**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2. bs., 1992, s. 187

²⁰ Murat Sarıca/Erdoğan Teziç/Özer Eskiuyurt, **Kıbrıs Sorunu**, Ankara, Fakülteler Matbaası, 1975, s. 41

²¹ Sarıca/Teziç/Eskiuyurt, **a.g.e.** s. 44

Kıbrıs'taki belediyeler ile ilgili 1963'ün ocak ortaya çıkan kriz, yılın sonunda silahlı çatışmalara neden olabilecek bir duruma gelmiştir. İnönü Hükümeti'nin Ada'daki statükoda hiçbir değişikliği kabul etmeyeceğini açıklaması ile beraber Rumlar, isteklerini Türkler üzerinde şiddet eylemleri gerçekleştirme yolu ile kabul ettirmeye çabalamışlardır. Kıbrıs Türkleri'ne yönelik saldırılar Makarios'un talimatları ile açıklanan "Akritas Planı'nda yer almıştır.²²

Planda özetle, "Zürih ve Londra Antlaşmaları'nın adil olmadığı, bu antlaşmaların Kıbrıs Sorunu'na çözüm getirmediğine dünya kamuoyunu inandırmak, Anayasa'nın bazı maddelerinin değiştirilmesi gerektiğine dünya kamuoyunu ikna etmek, dünyayı antlaşmalarla Rumlar'a haksızlık yapıldığına ikna etmek, 1959 Antlaşmaları'nın değiştirilmesi talebinin Türkler tarafından kabul edilmesi halinde girişimlere başlamak, reddedilmesi halinde de silahlı bir oldu bitti ile antlaşmaları ortadan kaldırmak" hususları yer almıştır.²³ Rumlar'ın nihai hedefinin Yunanistan ile birleşmek (enosis) olduğu da planda ifade edilmiştir.

Kanlı Noel Olayları ve Olaylara Karşı Tepkiler

Makarios'un idaresindeki Rumlar bu planları yaparken, Türkiye'de II. Koalisyon Hükümeti düşmüş ve yeni kabine ile ilgili arayışlar başlamıştır. Başbakan İsmet İnönü'nün bir suikast sonucu öldürülen ABD Başkanı Kennedy'nin cenaze töreni için bu ülkede bulunduğu sırada koalisyon ortakları YTP ve CKMP, hükümetten çekildiklerini açıklamıştır. Ortakların hükümetten ayrılma kararı vermelerinde temel etken, kısa bir zaman önce yapılan yerel seçimlerde uğradıkları oy kaybı olarak gösterilmiştir.²⁴

Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, 6 Aralık 1963 günü hükümeti kurma görevini yeniden CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'ye vermiştir. Ancak parti genel kurulunun bu kez hükümet dışı kalma talebi sonucunda İnönü, görevi Çankaya'ya iade etmiştir. Diğer partilerin de kabineyi kurmayı başaramamaları üzerine Cumhurbaşkanı tarafından 14 Aralık günü hükümet kurma görevi tekrar İsmet Paşa'ya verilmiştir. Kıbrıs bunalımı nedeniyle kritik günlerden geçilirken, İnönü, Meclis'te bulunan 33 bağımsız vekil ile bir "azınlık hükümeti" kurmaya karar vermiştir.

Türkiye'de yeni hükümeti kurma çalışmaları devam ederken 21 Aralık 1963 günü Kıbrıs'ta Rum milis güçlerinin Türk mahallesinde bir kadının üzerini yasadışı aramak istemeleri olayların başlangıcını oluşturmuştur. Bu girişimin, Türkler'in tepkisine neden oluşu sonucu Rumlar'ın protestoculara ateş açması ile hayatını kaybeden Türk vatandaşları tepkileri daha da arttırmıştır. Rumlar'ın silahlı saldırıları giderek artmaya başlamış ancak asıl

²² İbrahim Artuç, **Kıbrıs'ta Savaş ve Barış**, İstanbul, Kastaş Yayınları, 1989, s. 55

²³ Artuç, a.g.e. s. 56

²⁴ Kara, a.g.e. s. 79

hadiseler 120 Türk'ün yaşadığı Ayvasıl Köyü'nde meydana gelmiştir. Bu köye yapılan baskında öldürülen Türkler toplu mezarlara gömülmüşler ve 3 hafta sonra yapılan kazılarda 21 Türk'ün cesedine ulaşılmıştır.²⁵

23 Aralık 1963 tarihinde İnönü Hükümeti, Kıbrıs'taki saldırıların durdurulması için harekete geçmiş ve Amerika ve İngiltere yönetimlerinden "her türlü girişimin yapılmasını" istemiştir. Ancak 24 Aralık 1963 günü Türk Alayı'nda görevli tabip Binbaşı Nihat İlhan'ın evine yapılan baskında Rumlar, binbaşının eşi ile üç çocuğunu banyo küvetinde acımasızca katletmişlerdir. Bu kanlı olayın hemen ardından bir toplantı yapan hükümet, "Türk jetlerinin Ada üzerinde bir ihtar uçuşu yapmalarını" kararlaştırmıştır. Bunun dışında diğer garantör devletlerin "Türkler'e karşı girişilen şiddet eylemlerine karşı hemen harekete geçmeleri" de istenmiştir.²⁶

Hükümetin çağrısı, garantör devletlerin nezdinde beklenen etkiyi gerçekleştirmemiştir. Yunanistan ve İngiltere'nin Ada'ya müdahaleden kaçınması üzerine Başbakan İsmet İnönü, Amerika'ya ve diğer ülkelere durumun ciddiyetini göstermek için Türk jetlerine "Kıbrıs üzerinde alçaktan uçuş emri" vermiştir. 25 Aralık günü hava hareketini dünya kamuoyuna açıklayan Türk Hükümeti, "yaptığı uzlaşma girişimlerinin sonuç vermemesi üzerine çarpışmaların durdurulması amacıyla ihtar uçuşu yapıldığını" duyurmuştur.²⁷

Türk jetlerinin Kıbrıs üzerinde yaptığı uçuşlar Başbakan İnönü'nün istediği etkiyi hemen yapmış ve hem İngiltere hem de Yunanistan, Ada'ya barış gücü göndermeye hazır olduklarını bildirmiştir. Aynı gün Meclis'te yeni kabinenin oluşumu ile ilgili olarak konuşan İnönü, ilk iş olarak, Kıbrıs'taki olaylarla ilgili gereken önlemlerin süratle alınacağını açıklamıştır. İnönü konuşmasında, "Türkler'in tarih boyunca çok defa haksız tecavüzlere uğradığını" söylemiş ancak "her zaman tecavüzler karşısında yılmadan mücadele ettiğini" belirtmiştir. İnönü, hükümet olarak Kıbrıs Türkleri'ne karşı mesuliyetlerini yapacaklarını da vurgulamış ve kararlılığın ifadesi olarak "...Biz devlet olarak her meselede olduğu gibi dış münasebetlerde de kanun nizamına bağlı olan bir devletiz. Kanun nizamı haricinde bize muamele ve tecavüz yapmak isteyenlere karşı kuvvetimiz, irademiz sarsılmaz bir surette tesirini gösterecektir." ifadesini kullanmıştır.²⁸

²⁵ Vehbi Zeki Serter, **Kıbrıs'ta Rum-Yunan Saldırıları ve Soykırım**, Ankara, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 2008, s. 213

²⁶ Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi: Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (27 Mayıs 1960-12 Eylül 1980)**, 5. Kitap, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2002, s. 308

²⁷ Süha Bölükbaşı, **Barışçı Çözumsuzlük**, Ankara, İmge Yayınları, 2001, s. 101

²⁸ **İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları 1920-1973: 3 c. (1961-1973)**, Ankara, TBMM Kültür ve Sanat Yayın Kurulu Yayınları, 1993, s. 140

Kıbrıs'ta bozulan barış düzenini yeniden tesis etmek için üç garantör devlet arasında varılan uzlaşma sonucunda, 27 Aralık 1963 tarihinde, Ada'da bir İngiliz tümgeneralin komutasında bir üçlü kuvvet kurulmuştur. Kısa süre sonra belirlenen “Yeşil Hat” Kıbrıs'taki taraflar arasında bir sınır bölgesi niteliği kazanmış ve Lefkoşe'deki ateşkes hattının her iki kesiminde de İngilizler'in kontrolünde bir tarafsız bölge saptanmasına karar verilmiştir. Olaylar sırasında rehin alınan kişiler de serbest bırakılmışlardır.

Kanlı Noel olaylarının Türkiye'deki yankısı geniş olmuştur. Üniversite gençliği protesto mitingleri düzenlemiş ve Türkler'e karşı yapılan saldırılara tepki gösterilmiştir. Başbakan İsmet İnönü, radyoda yaptığı konuşmada “halkın olaylar karşısında herhangi bir asayişsizliğe izin vermemesini” istemiştir.²⁹ Başbakan İnönü, muhalefet partilerinin liderleri ile de bir araya gelerek gelişmeler hakkında bilgi vermiştir. İnönü, başbakanlığı süresince Kıbrıs krizi nedeniyle sık sık muhalefet ile görüş alışverişi yapmıştır.

III. Koalisyon hükümetinin programı Meclis'te görüşülmesi sırasında muhalefet partileri, Kıbrıs olaylarındaki tutumu nedeni ile hükümete sert eleştiriler yöneltmişlerdir. İnönü, hükümet olarak dış politikada Atatürk'ün “Yurtta Sulh, Cihanda Sulh” ilkesini benimsediklerini, “antlaşmalara sadakat” konusunda da “hassasiyet” gösterdiklerini bildirmiştir. İnönü, olaylar başladığı andan itibaren barışçı yolları zorladıklarını, buna rağmen sonuç alamayınca Garanti Antlaşması'nın verdiği yetki ile Ada'ya müdahale ettiklerini anlatmıştır. Bu müdahale sonucu barışın tesis edildiğini söyleyen İnönü, Kıbrıs davasında “kararlı tutumun” yeni dönemde de süreceğini açıklamıştır.³⁰

2 Ocak 1964 günü yeni hükümetin programı ile ilgili görüşmelere geçilmiştir. Millet Partisi (MP) adına Zekai Dorman, hükümetin olaylar karşısındaki tutumunun yetersiz olduğunu, kararsızlık içinde yürütülen politikalarından sonuç çıkmayacağını söylemiştir. Adalet Partisi adına görüş bildiren Cihat Bilgehan ise Kıbrıs'ta kanlı hadiselerin devam etmesini “hükümetin kararsız tutumuna” bağlamıştır. Hükümetten alınacak tedbirleri açık olarak ortaya koymasını isteyen Bilgehan, “Millet, üzüntü içinde hükümetin sarıh karar ve hareketlerini beklemektedir” demiştir.³¹

Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) Sözcüsü Cevat Odyakmaz, Ada'da meydana gelen olaylar karşısında başta iktidarın tutumunu desteklediklerini ancak “tereddütler içinde olan hükümete desteklerinin de

²⁹ İlhan Turan, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri: 1961-1965**, TBMM Basımevi, Ankara, 2004, s. 467

³⁰ **TBMM Tutanak Dergisi**, Cilt 24, B: 20, O:1, 30.12.1963, s. 44

³¹ **TBMM Tutanak Dergisi**, Cilt 24, B: 23, O:1, 02.01.1964, s. 122

bir hududu olduğunu vurgulamıştır. Yeni Türkiye Partisi (YTP) adına konuşan Ali Dizman ise “hükümetten Türk Tarihi’ne yaraşır bir tavır beklediklerini” açıklamıştır. Başbakan İsmet İnönü, eleştirileri yanıtlarken, muhalefet partilerinin gerek II. Koalisyon Hükümeti’nin bozulması sırasındaki tutumu ile ve gerekse yeni kabinenin oluşumunda gösterdikleri olumsuz tavırdan bahsederek, “...karşımızda bulunan adam tek başına bütün mesuliyetleri taşımaktadır. Şayet güvenoyu alırsam milli iradeye milletin çoğunluğuna istinad etmiş bir hükümet gibi çalışacağım. Alacağım vazifeyi layıkıyla yerine getiremediğim zaman da derhal emaneti sizin sorumlu ellerinize tevdi edeceğim” demiştir.³² Meclis’te hükümet programı üzerine yapılan görüşmelerin sona ermesinden sonra yapılan güven oylamasında İnönü tarafından kurulan azınlık hükümeti, 175 kırmızı oya karşı, 225 beyaz oy ile güvenoyu almıştır.

Londra’da Sonuçsuz Kalan Bir Konferans

Kıbrıs’ta beklenmedik bir anda meydana gelen krize çözüm bulabilmek için İngilizler’in girişimi ile Londra’da bir konferans toplanmıştır. Krizin başında müdahale etmek konusunda isteksiz görünen İngilizler, Ada üzerinde Türk jetlerinin görünmesi üzerine harekete geçmek zorunda kalmış ve taraflar 15 Ocak 1964 günü Londra’da bir araya gelmişlerdir. Başkanlığını İngiltere Common Wealth Bakanı Sandys’in yaptığı konferansa İngiltere, Türkiye, Yunanistan ile Kıbrıs Rum ve Türk cemaati temsilcileri katılmışlardır.³³ Barış beklentisi içinde toplanan konferansta İngilizler, Türkler ve Kıbrıslı Rumlar tarafından üç ayrı görüş ortaya atılmıştır. Rumlar, Kıbrıs’ın üniter bir devlet haline dönüştürülmesinden, 1959 Antlaşmaları’nın feshedilmesinden ve hem Türk hem de Yunan askerinin Ada’yı boşaltmasından yana olduklarını açıklamışlardır. Rumlar’ın konferansta Türkler için teklifleri “azınlık haklarına sahip olan bir statüden” ibaret kalmıştır.

Konferansta Türkiye adına yer alan Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin, Garanti Antlaşmaları’nın hem Türk hem de Yunan menfaatleri doğrultusunda yapıldığını ve Anayasa ile de bunun sağlama alındığını bildirmiştir. Rum saldırılarının planlı olduğunu da belirten Erkin, halen saldırıların sürdüğünü ve Türkler’in hayatını korumak için acil olarak ek teminatlar istediklerini ifade etmiştir. Yunanistan Dışişleri Bakanı Palamas ise Anayasa’nın işlemediğini ve tadilinin zorunlu olduğunu söylemiştir. Palamas, Kıbrıs’ta Türkler’in azınlık olduklarını ve Ada’nın Türkiye’ye yakın olmasının da önemsiz olduğunu ifade etmiştir.

³² TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 24, B: 23, O:1, 02.01.1964, s. 128

³³ Nasuh Uslu, **Türk-Amerikan İlişkilerinde Kıbrıs**, Ankara, 21. Yüzyıl Yayınları, 2000, s. 59

Kıbrıs Rumlar'ın temsilcisi Klerides, 1959 Antlaşmaları'nın kısıtlayıcı maddelerinin kaldırılmasını ve Kıbrıs'ın gerçek manada "bağımsızlığa" kavuşturulmasını istemiştir. Kıbrıs çoğunluk iradesine göre yönetilmeliydi. Yani Türkler'in söz hakkı olamazdı. Türk temsilcisi olarak bulunan Rauf Denktaş ise antlaşmaların Türkler'in hakkını koruyamadığını ve ek güvenceler verilmesinin zorunlu olduğunu söylemiştir. Denktaş, Kıbrıs'ta bir "federasyon" yapısı kabul edilmeyecekse, geriye sadece "taksim" seçeneği kalacağını da belirtmiştir. Denktaş'ın konuşmasında söz ettiği "taksim" tezi bir süre sonra Türkiye'nin Kıbrıs konusundaki "resmi tezi" haline gelecektir.³⁴

Londra Konferansı taraflar arasındaki derin görüş ayrılıkları neticesinde 21 Ocak günü çalışmalarına ara vermiştir. Kesinti döneminde Kıbrıs'ta devam eden olaylar sonucunda Türkler'in can kaybının sürmesi üzerine Başbakan İsmet İnönü, Amerika'yı uyararak, "Türkiye'nin soydaşlarının haklarını korumaya kararlı olduğunu" bildirmesi üzerine Londra'da yeniden görüşmeler başlamıştır. İkinci görüşmede İngiltere, Ada'da "barış ve güvenliğin tesisi için NATO üyesi devletlerin görevlendirecekleri bir barış gücü kurulması"nı teklif etmiştir. İngiltere'nin Kıbrıs ile ilgili yaptığı bu önerinin temel amacı Amerika'nın da NATO gücüne katılarak soruna "ortak" olacağı düşüncesiydi.³⁵ İngilizler'in önerisi Amerika tarafından da benimsenmiş ancak Makarios, bu çözüme ABD ve NATO'yu ortak etmesi nedeniyle destek vermemiştir. Rumlar'a göre Kıbrıs Sorunu'nda çözüm ancak BM çatısı altında olabilirdi.

Londra'da çözüme ulaşılamaması esasen bir süredir Kıbrıs yükünü üzerinden atmak isteyen İngiltere için bir fırsat yaratmıştır. Amerika ile yapılan görüşmelerde Kıbrıs'a NATO üyesi ülkelerin askerlerinden oluşan 10 bin kişilik bir gücün yerleştirilmesi teklif edilmiştir. İngilizler'in önerisinin asıl amacı Kıbrıs'ta barışı temin edecek gücü genişleterek Amerika'yı da sorunun bir parçası haline getirmektir. Nitekim öneriyi kabul eden Amerika, Kıbrıs Sorunu'nun önemli aktörlerinden birisi haline gelmiştir. Amerika'nın bu teklifi kabul etmesinde Başbakan İnönü'nün bu ülkeye, "24 saat içinde Kıbrıs ile ilgili durum konusunda kendilerine teminat verilmemesi halinde Ada'ya müdahale edeceğini" bildirmesinin de etkili olduğu öne sürülmüştür.³⁶

Amerika'nın Kıbrıs Sorunu'nda devreye girişi ile beraber Kıbrıs Sorunu'na çözüm arayışları da hızlanmıştır. 31 Ocak 1964 tarihinde ABD-İngiltere ortak girişimi olarak Lemnitzer Planı ilan edilmiştir. Bu plana göre

³⁴ Uslu, **a.g.e.** s. 60

³⁵ Sönmezoğlu, **a.g.e.** s. 144

³⁶ Faruk Sönmezoğlu, **ABD'nin Türkiye Politikası (1964-1980)**, İstanbul, Der Yayınları, 1995, s. 10

Kıbrıs'ta görev yapacak gücün görev süresi üç ay olacaktır. Türkiye ve Yunanistan bu süre içinde tek taraflı müdahale hakkını kullanmamayı taahhüt edeceklerdir. Ayrıca garantör ülkeler dışında bir NATO üyesi ülkenin arabuluculuğu kabul edilecektir. Ada'ya gönderilecek barış gücü 10 bin kişiden az olmamak kaydı ile gönüllü NATO güçleri tarafından sağlanan askerlerden oluşacaktı. Barış gücü, Kıbrıs'ta İngiliz birliğinin komutası altında bulunacaktı. Ada'daki Türk ve Yunan birlikleri de bu güce katılacaklardı. Barış gücünün yönetimi de asker gönderen ülkelerin temsilcilerinden oluşan bir komite tarafından yönetilecekti.³⁷

Lemnitzer Planı, Başbakan İsmet İnönü tarafından titizlikle incelenmiştir. Dışişleri'nden gelen şifreleri dikkatle inceleyen İnönü, en doğru karara varabilmek için çabalamış ve sonunda planın kabulüne karar vermiştir. Londra Konferansı'na katılan heyetin karşı çıkmasına rağmen İnönü'nün plana onay vermesi, "Türkiye'nin güçlük çıkartan taraf olmadığını" ispatlamaktı.³⁸

Kıbrıslı Türkler planı "çekinceli" olarak kabul ettiklerini açıklarken, sorunu kesinlikle NATO platformuna taşımak istemeyen Makarios, 4 Şubat tarihinde plana "hayır" demiştir. Öte yandan Kıbrıs konusundaki gelişmeleri yakından izleyen Sovyetler Birliği, BM'den Kıbrıs'ın bağımsızlığının korunmasını istemiş ve Ada'da istila tehdidi olduğunu ve Kıbrıs'ın içişlerine müdahaleyi kesinlikle kabul etmeyeceklerini, NATO gücünün kabul edilemez olduğunu bildirmiştir.³⁹ Böylece Londra'da başlayan görüşmelerin tıkanması sonucu ABD'nin girişimi ile hazırlanan Lemnitzer Planı, Sovyetler'in desteğini de alan Rumlar'ın reddi ile neticelenmiş ve Ada'da iki toplum arasındaki çatışmalar şubat ayında tekrar tırmanışa geçmiştir.

BM Güvenlik Konseyi'nin Kıbrıs Kararı

1964 yılının şubat ayında Kıbrıs'ta iki toplum arasında meydana gelen olaylarda Türkler'in can kayıpları devam etmiştir. 6 Şubat'ta Türk mücahitlere yönelik saldırılarda beş kişi yaşamını yitirmiştir. Ada'da 20 bin civarında insanın evsiz kaldığı da Türkiye'ye bildirilmiş ve Dr. Fazıl Küçük tarafından Başbakan İnönü'ye çekilen telgrafta "Her türlü imkanınızla Kıbrıs Türkü'nün yardımına koşmanızı rica ederiz" ifadesi kullanılmıştır.⁴⁰ Kıbrıs'taki sorun giderek daha karmaşık bir hale dönüşürken, Türkler'den gelen "umutsuz mesajlar" Başbakan İnönü'yü rahatsız etmektedir. Çünkü

³⁷ Uslu, **a.g.e.** s. 65

³⁸ Toker, **a.g.e.** s. 196

³⁹ Sarıca/Teziç/Eskiyurt, **a.g.e.** s. 61

⁴⁰ Nur Batur, **Yeniden Yaşasaydım, Rauf Denktaş**, İstanbul, Doğan Kitap, 2007, s. 95

1959 Antlaşmaları çerçevesinde bir çözüm arayan İsmet İnönü, Ada'daki soydaşlarının umutsuzluğa kapılmalarını istememektedir. Nitekim O, mesaja verdiği yanıtta, Amerikalılar ve İngilizler ile yapılan temaslar doğrultusunda mutlaka sonuca ulaşılacağını ve Ada Türkleri'nin maneviyatının sarsılmaması gerektiğini bildirmiştir.

Kıbrıs Sorunu'nda dünyanın gözü önünde yaşanan olaylar Amerika'nın bir kez daha harekete geçmesine neden olmuştur. Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı George Ball, Türkiye'de ve Kıbrıs'ta temaslar yürüterek tarafları uzlaştırmaya çabalamıştır. Ancak Ball, Kıbrıs'ta Makarios ile görüşürken Limasol'da Türkler'e karşı yapılan yeni bir saldırıda 20 Türk'ün ölümü büyük bir tepki ile karşılanmıştır. Bu saldırı sonucunda Türkiye'nin bir askeri müdahale olasılığını göz önünde tutan Amerika, bu ihtimali olabildiğince "erteletme" düşüncesi ile hareket etmiştir. Başbakan İnönü ile görüşen Ball, sorun BM Güvenlik Konseyi'nde tartışılincaya dek Ada'ya müdahale edilmemesini talep etmiştir. İnönü, bu teklife "gönülsüz" razı olmuş ancak şiddet olayları yeniden artarsa "Türkiye'nin eli kolu bağlı olarak beklemeyeceğini" de bildirmiştir.⁴¹

BM Güvenlik Konseyi, Kıbrıs olaylarını görüşmek üzere 18 Şubat 1964 günü toplanmıştır. Başbakan İnönü, BM Güvenlik Konseyi toplantısına Nihat Erim'i göndererek, "daha etkin bir savunma" konusunda destek olmasını istemiştir. Yapılan müzakereler sonucunda Konsey'in beş seçilmiş üye ülkesi Bolivya, Fas, Brezilya, Fildişi Sahili ve Norveç tarafından hazırlanan tasarıda şu maddeler yer almıştır:⁴²

- 1- Tüm devletlere Kıbrıs'taki durumu zorlaştırıp, karmaşaya neden olacak ve uluslararası barışı zora sokacak davranışlardan kaçınmalarını hatırlatmak
- 2- Kıbrıs Hükümeti'nden şiddete son verilmesi için gereken önlemleri almasını istemek
- 3- Cemaatlere itidal ve temkinli hareket etmeleri için çağrı yapmak
- 4- Genel Sekreter'e karşı sorumlu ve Komutanın Genel Sekreter tarafından atanacağı bir barış gücünün kurulması
- 5- Barış Gücü'nün Ada'da sükuneti sağlayarak uluslararası barışı tehdit edecek hareketlere engel olunması
- 6- Barış Gücü'nün 3 ay süre ile Kıbrıs'ta kalması ve masraflarının birliği oluşturacak ülkeler ve Kıbrıs Hükümeti tarafından karşılanması

⁴¹ Uslu, **a.g.e.** s. 68

⁴² Sarıca/Teziç/Eskiyurt, **a.g.e.** s. 62-63

7- Kıbrıs Meselesi'ne barışçı yollardan bir çözüm bulunmasını temin etmek için bir arabulucunun seçilmesi ve arabulucunun yapacağı girişimler hakkında Genel Sekreter'e raporlar sunması

8- Arabulucunun ödeneklerinin uygun biçimde BM tarafından sağlanması

Başbakan İsmet İnönü, New York'tan gelen taslağı incelemiş ve 3 Mart tarihinde de Nihat Erim'e tasarımın kabul edilmesi için talimat göndermiştir. İnönü, Erim'e yolladığı talimatta Güvenlik Konseyi üyelerinin çoğunun 1959 Antlaşmaları'nın değiştirilmeyeceğini kabul ettiğini ve bu surette Türk tezinin çoğunluk tarafından desteklendiğini ifade etmiştir. Türk tezi "mahfuz" tutulup, Ada'ya bir barış gücü gönderileceğine ve bir de arabulucu atanacağına göre "tasarımın kabul edilmesi Türkiye'nin menfaatine uygun olacaktır."⁴³

BM Güvenlik Konseyi'nin planı 4 Mart 1964 tarihinde oy çokluğu ile kabul edilmiştir. Alınan bu karar, tüm taraflarca olumlu karşılanmıştır. Makarios, planı, "olası bir Türk müdahalesini önlediği için" desteklemiştir. Başbakan İnönü'nün planı kabul etmesindeki temel faktör, 1959 Antlaşmaları'ndaki "müdahale seçeneğine dokunmaması" olmuştur.

BM Güvenlik Konseyi'nin 186 numaralı kararına bazı eleştiriler de getirilmiştir. Türkiye'nin kabul ettiği kararın "Kıbrıs'ta artık anayasal düzen olmadığı" şeklindeki tezine tezat teşkil ettiği öne sürülmüştür. Çünkü Ada'ya gönderilecek Barış Gücü, anayasal düzeni yeniden kurmakla görevlendirilmemiştir. Ayrıca BM'nin Kıbrıs'a bir müdahalesine "açık kapı" bırakan Türkiye, bir anlamda garantör devlet sıfatı ile üstleneceği rolden de vazgeçmiş oluyordu.⁴⁴ BM Güvenlik Konseyi ile ilgili bir başka görüşe göre de Kıbrıslı Rumlar, Güvenlik Konseyi'nde verdikleri mücadele ile kendi istekleri doğrultusunda bir karar çıkarmayı başarmışlardır. Bu şekilde de Kıbrıs'ta günümüze dek sürecektir Ada'daki Rumlar'ın Kıbrıs'ın tek temsilcisi olarak tanınması süreci başlamıştır. Bu durumun önüne geçemeyen Türk tarafı netice olarak Kıbrıs Sorunu'nda dönüm noktası olabilecek "vahim bir hataya" neden olmuştur.⁴⁵

Muhalefet partileri de BM Güvenlik Konseyi'nden çıkan kararı eleştirmişlerdir. Adalet Partisi milletvekili Faruk Sükan, "şüpheli ve yeterince aydınlatılmamış noktalar bulunan" kararı iyi incelenmesi gerektiğini söylemiştir. Aynı partiden Şinasi Osma ise İnönü hükümetinin

⁴³ Rauf R. Denктаş, **Rauf Denктаş'ın Hatıraları 1964-1974**, 1.c. İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 1996, s. 158

⁴⁴ Bölükbaşı, **a.g.e.** s. 117

⁴⁵ Uslu, **a.g.e.** s. 80

Kıbrıs politikasını, “ürkek, çekingen ve beceriksizce” ifadeleri ile tanımlamıştır. Osmalı, Kıbrıs'ta akan kanın bir türlü durdurulmadığını söylemiş ve “çözüm için BM'den medet ummak gaflettir” ifadesini kullanmıştır. Millet Partisi'nden Zekai Dorman ise “Türk Dış Politikası'nın halen belli şahıslar aracılığı ile yürütüldüğünü ve bunun son derece yanlış ve zararlı bir gelenek olduğunu” söylemiştir. Dorman, Kıbrıs'ta gerçek milli politikanın bütün siyasi partilerin katılımı ile sağlanabileceğini de bildirmiştir.⁴⁶

Muhalefet partileri İnönü Hükümeti'nin Kıbrıs politikası hakkında Meclis'te bir genel görüşme açılması için harekete geçmişlerdir. Ada'da henüz olayların devam ettiği bir sırada Türkiye'de adeta “pamuk ipliğine bağlı” olan hükümetin takip ettiği siyasetin eleştirilmesi CHP'nin tepkisine yol açmıştır. CHP İstanbul Milletvekili Coşkun Kırca, “iktidarın olanak dahilinde tüm partilerle görüşerek bir siyaset belirlemeye çabaladığını ve bunun desteklenmesi gerektiğini” söylemiştir. Kırca, muhalefetin “alternatif bir seçenek” üretmediğini söylemiş ve yöneltilen eleştirilerin “kabul edilemez” olduğunu vurgulamıştır.

Meclis'te yapılan görüşmelerde kürsüye çıkan Başbakan İsmet İnönü, muhalefetin eleştirilerini “baştan başa hükümetin Kıbrıs politikasını onaylamamak” olarak yorumlamıştır. İnönü, Kıbrıs'taki politikanın “yarın ne karar vereceği belli olmayan bir muhalefetle yürütülemeyeceğini” söyleyerek, “...şimdi size kolaylık göstereceğim; güvenoyu istiyorum dersem iki gün sonra rey vereceksiniz. Bu tavrı (güvenoylamasını) kabul buyursanız yarın emaneti sahibine teslim edeceğim. Reddederseniz vazifeye devam edeceğim”⁴⁷ diye konuşmuştur.

Başbakan İsmet İnönü'nün Meclis'te muhalefete verdiği açık gözdağının ardından tavrıyla ilgili yapılan oylamada muhalefetin önergesi 140'a karşı 162 oy ile reddedilmiştir.

BM Güvenlik Konseyi'nden çıkan karara rağmen Kıbrıs'ta çatışmalar henüz durmamıştı. Karar gereğince oluşturulan Barış Gücü, 14 Mart'tan itibaren Ada'ya gönderilmeye başlanmıştır. Ancak Rumlar'ın Türk köylerine saldırılarının durmaması ve can kayıplarının sürmesi üzerine Başbakan İsmet İnönü, yeniden “askeri müdahale” seçeneğini düşünmeye başlamıştır. Ancak İnönü'yü sıkıntıya sokan asıl konu, Ada'ya yapılacak hareket için Silahlı Kuvvetler'in yeterince hazırlıklı olmayışıdır. Komutanlar ile görüşen İnönü, onlardan “Kıbrıs'a asker gönderecek durumda olmadıklarını” üzüntü ile öğrenmektedir.⁴⁸

⁴⁶ TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 28, B: 68, O:1, 11.03.1964, s. 540-543

⁴⁷ TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 28, B: 68, O:1, 11.03.1964, s. 556

⁴⁸ Nihat Erim, *Bildiğim ve Gördüğüm Ölçüler İçinde Kıbrıs*, Ankara, Ajans Türk Matbaa Sanayi, 1975, s. 259

Başbakan İsmet İnönü, Kıbrıs olaylarına karşı daha somut adımlar atmak amacıyla harekete geçmiş ve 12 Mart 1964 günü yapılan Milli Güvenlik Kurulu toplantısında Rumlar'a bir ultiimat vermesi kararlaştırılmıştır. Garantör devletlere ve Amerika'ya da bildirilen bu notada, "Türkiye'nin Kıbrıs konusunda gösterdiği iyi niyetin Rumlar'dan karşılık görmediği belirtilmiş ve Türkler'e yönelik saldırıların durmaması halinde müdahale hakkının tek başına ya da garantör devletler ile beraber kullanılacağı" bildirilmiştir. Hükümet, bu ihtarın sonuçlarını görmek için Rumlar'a sadece "48 saat" süre tanımıştır. Şayet bu süre içinde saldırılar durmaz ise hükümet üzerine düşeni yerine getirecektir.⁴⁹

Türkiye, Rumlar'a verdiği notada belirttiği kararlılığı göstermek için İskenderun'da bulunan kıta nakliye araçlarına muharebe için hazır olan Türk Kara Kuvvetleri birliklerini yerleştirmişti. Ültimatı alan ülkelerden Amerika, Rumlar'ı ve Yunanistan'ı uyarmış ve olası bir müdahaleye karşı çıkmanın zor olacağını bildirmiştir. ABD Dışişleri Bakanı Dean Rusk da bazı ülkeler ile temasa geçerek Barış Gücü'ne verecekleri askerleri hemen göndermelerini istemiştir. Nitekim 14 Mart 1964 günü 42 Kanada askerinden oluşan ilk BM kuvveti Kıbrıs'a çıkmış ve ardından da olaylar yatışmıştır. Hükümet bunu büyük bir başarı olarak açıklamış ve Yeşil Ada'da bundan sonraki dönemde daha huzurlu günlerin yaşanacağı ifade edilmiştir.

Başbakan İnönü'nün, "krizi tırmandırma" siyaseti ile başarıya ulaşmıştır. Güvenlik Konseyi kararına karşın Ada'ya Barış Gücü göndermekte ağır davranan BM, İnönü'nün verdiği nota ile -ABD'nin de devreye girmesi ile- Kıbrıs'a ilk askeri gücü göndermek zorunda kalmıştır. İnönü'nün bu siyaseti izlenmesinin çeşitli nedenleri vardı. Öncelikle İnönü, barış yolunun henüz tükenmediği inancındaydı. Ayrıca askeri bir müdahalenin Kıbrıs'ta sorunu çözebileceği kanısında değildi. Olası bir Türk-Yunan savaşından çekiniyor ve SSCB'nin de tehdidini göz önünde bulunduruyordu. Ayrıca Amerika'nın desteğini kaybetmekten de çekiniyordu.⁵⁰ Bütün bunlara rağmen İsmet İnönü, askeri müdahalenin gelecekte bir zorunluluk haline gelebileceğini de düşünmüştür.

İnönü, yeni bir hamle olarak Anayasa'nın 61. maddesine dayanarak Meclis'ten Kıbrıs'a "gerektiği zaman" asker göndermek için yetki almıştır. 16 Mart günü Meclis'te 491 milletvekilinin katılımı ile yapılan gizli oturumda hükümette 487 oy ile "herhangi bir durumda Kıbrıs'a müdahale yetkisi" verilmiştir. Oylamada 4 vekil çekimser oy kullanmıştır.⁵¹

⁴⁹ **Hürriyet**, 13 Mart 1964, sayı: 5699, s. 1

⁵⁰ Bölükbaşı, **a.g.e.** s. 119

⁵¹ **Cumhuriyet**, 17 Mart 1964, sayı: 14233, s. 1

Rumlar'ın Sınırdışı Edilmesi Kararı ve Sonuçları

Kıbrıs'a bir askeri hareket gerçekleştiremeyen İnönü Hükümeti, Rumlar'a destek veren Yunanistan'ı bazı yaptırımlar ile zor durumda bırakmayı amaçlamıştır. Bu amaçla hükümet, 1930 Türk-Yunan Antlaşması ile Türkiye'ye yerleşen 11 bin Yunanlı'yı koz olarak kullanmaya karar vermiştir. Amaç, hem Rumlar'ı hem de Yunanlılar'ı taviz vermeye zorlamaktır. Plan şuydu; Yunan uyruklu Rumlar'ı sınırdışı etmekle tehdit etmek, eğer gerekirse bu tehdidi uygulamak, Yunan uyruklu vatandaşların Atina'ya baskı yapmalarını sağlamak, arkasından Yunanistan'ın Makarios'a baskı yapmasını sağlayarak EOKA'nın saldırılarına son vermek.⁵²

İnönü hükümeti, Fener Patrikhanesi'nin Türkiye sınırları dışına çıkarılmasını da düşünmüş ancak yurtdışından gelebilecek tepkiler düşünülerek bundan vazgeçilmiştir. 1964 yılında Türkiye'de 17.724 Yunan vatandaşı yaşamaktaydı. Hükümet 16 Mart 1964 tarihinde 1930'da Yunanistan ile imzalanan "İkamet, Ticaret ve Fesih Antlaşması"nı tek taraflı bir kararla feshetmiştir. 34 yıldır yürürlükte olan kanunla Türkiye'de oturan Yunanlılar, her türlü ticari faaliyet, şirket kurma, mal edinme, mal satma, ihracat yapma haklarına sahip bulunuyorlar ve bu faaliyetlerinden dolayı çeşitli vergi ve resimlerden muaf tutuluyorlardı. Karar altı ay içinde uygulamaya konacaktı. Bu süre sonunda 12 bin Yunan uyruklu Türk'ün sınır dışına çıkacağı ortada idi. Buna karşılık 3 bin Türk de Yunanistan'dan dönüş yapacaktı.⁵³

Başbakan İsmet İnönü, karar ile ilgili olarak açık bir yorum yapmamış işlemi ve "normal bir siyasi teşebbüs" olarak değerlendirmiştir. Karar, Kıbrıs'ta durumun kritik bir safhada olduğu gerekçesi ile hemen uygulanmaya başlamış ve ilk etapta zararlı faaliyette buldukları saptanan 997 kişi 6 aylık süre dolmadan sınırdışı edilmişlerdir. 1964'ün sonuna dek geçen sürede toplam 8600 Yunan uyruklu Türkiye'den ayrılmıştır.

İnönü'nün Amerika'ya Yönelik Eleştirileri

Kıbrıs'ta 1963 yılının aralık ayından bu yana meydana gelen olaylarda çok sayıda Türk'ün yaşamını yitirmesi ve Başbakan İnönü'nün Batı ittifakından bir türlü beklediği desteği alamaması hayal kırıklığına yol açmıştır. Özellikle Amerika'dan gelen müdahaleyi engelleyici telkinler sonucunda İnönü, birdenbire tavrını değiştirmiş ve 15 Nisan 1964 günü Time Dergisi'ne verdiği mülakatta Amerika'yı eleştirmiştir. İnönü, mülakatında Türkiye'nin dış politikasında değişimler olabileceği mesajı vermiştir.

⁵² Samim Akgönül, *Türkiye Rumları: Ulus-Devlet Çağından Küreselleşme Çağına Bir Azınlığın Yok Oluş Süreci*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007, s. 256

⁵³ *Hürriyet*, 17 Mart 1964, sayı: 5703, s. 1

Başbakan İnönü, “Türkiye’nin Kıbrıs’ı asla pazarlık konusu yapmayacağını” ifade ettiği konuşmasında “NATO’nun dağılmaması için sabır gösterdiklerini” de belirtmiş ve ünlü ‘Müttefiklerimiz bu ittifakı dağıtma gayretlerinde muvaffak olurlarsa yeni şartlarla yeni bir dünya kurulur. Türkiye de bu yeni dünya içinde kendi yerini alır’⁵⁴ sözünü söylemiştir.

İnönü’nün Time’a verdiği mülakatta Amerika’yı doğrudan hedef alan “ittifakın içinde mesuliyeti olan Amerika’nın önderliğine inanıyordum, bunun cezasını çekiyorum” sözleri de önemlidir. Başbakan, açıkça yanıldığını itiraf ederken, Türk Dış Politikası’nda “eksen kayması” olabileceği yönündeki tartışmalar kamuoyunu meşgul etmeye başlamıştır. Başbakan İsmet İnönü, Meclis’te yaptığı konuşmada, Batı ittifakından ayrılmanın söz konusu olmadığını bildirmiş ve “...müttefikler arasında şikayetler daima olacaktır. Bunun sınırı ve usulü de bellidir. Dolayısı ile ittifakların ömrü ve hayatıyeti üzerinde uzun konuşmak beyhude zahmet olmuştur”⁵⁵ diyerek tartışmalara son vermiştir.

Kıbrıs’ta ise Türkler üzerinde uygulanan baskı siyaseti duracak gibi gözüküyordu. Yunanistan’da Başbakan Papandreu ile görüşen ve destek alan Makarios, 6 Mayıs günü yaptığı açıklamada “ne pahasına olursa olsun Enosis’e ulaşacaklarını” söylemiştir. İnönü hükümeti ise her şeye rağmen Kıbrıs bunalımından diplomasi yolu ile bir çözüme ulaşmaya gayret gösteriyordu. Lahey’de toplanan NATO Bakanlar Konseyi, Kıbrıs meselesini görüşmüş ve Türk-Yunan bağlantısı nedeniyle sorununun NATO’nun güney-doğu kanadını etkileyeceği belirtilmiştir. Başbakan İnönü de 12 Mayıs günü ABD’nin Ankara Büyükelçisi ile görüşerek Kıbrıs Sorunu’nda Makarios ile Papandreu’nun özdeşleştiğini belirtmiş ve Türkiye’nin savaş da dahil olmak üzere her türlü ihtimale hazırlıklı bulunduğunu bildirmiştir.

1964 mayısında Türkiye, bir kez daha Kıbrıs’a askeri müdahaleyi gündemine almıştır. Müdahale ihtimalini yeniden gündeme getirecek çok önemli gelişmeler de yaşanmıştır. Öncelikle Makarios Hükümeti, Ada’ya silah yığmaya devam etmiştir. Bunun dışında 27 Mayıs tarihinde çıkarılan bir yasaya göre de 18-59 yaş arası bütün Kıbrıslı erkeklerin altı ay süre ile sadece Kıbrıslı Rumlar’dan oluşan Milli Muhafız Ordusu’nda askerlik yapmaları zorunlu hale getirilmiştir. Ada’daki Rumlar’ın askerlik ile aldığı bu karar sadece Türkiye tarafından protesto edilmekle kalmamış aynı zamanda İngiltere ve Yunanistan tarafından da protesto edilmiştir.

⁵⁴ **Ulus**, 17 Nisan 1964, sayı: 14585, s. 1

⁵⁵ **TBMM Tutanak Dergisi**, Cilt 30, B: 98, O:1, 06.05.1964, s. 300

Üç garantör devletin protestosuna rağmen Kıbrıslı Rumlar, askerlik konusunda geri adım atmamış ve düzenlemeyi resmileştirmeye çalışmıştır. 1 Haziran 1964 günü tasarı kanunlaşmıştır. Türkiye, 3 Haziran'da düzenlemeyi tekrar protesto etmiş ancak Makarios alınan kararın Ada'nın savunması için zorunlu olduğunu bildirmekle yetinmiştir.⁵⁶

Johnson Mektubu ve Sonuçları

Kıbrıs'ta Türklere yönelik saldırıların devam etmesi ve İnönü'nün Batı'dan bir türlü beklediği desteği alamaması sonucu sabırlar tükenmişti. Özellikle Makarios'un askerlik konusunda yaptığı düzenleme, Başbakan İnönü'yü yeniden müdahale için kararlı bir hale getirmiştir. 2 Haziran'da toplanan Bakanlar Kurulu, Kıbrıs'a bir askeri müdahale yapılması yönünde karar almıştır.⁵⁷ Askeri müdahale, Türkiye'nin güneyinde İskenderun'a yerleştirilmiş Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından yapılacaktır. Bölgedeki kuvvetlerin vazifesi Kıbrıs'a çıkarak Türkiye'ye Rumlar ile yapılacak görüşmelerde üstünlük sağlayacak olan kıyı bölgelerini kontrol altına almaktır. Böylece hareket sonrası barış görüşmelerinde Türkiye, Rum ve Yunan hükümetlerine göre daha avantajlı bir durumda olacaktır.

Başbakan İsmet İnönü'nün Türkiye'nin Kıbrıs'a asker çıkartma kararını operasyon başlamadan kısa bir zaman önce Amerika'ya haber verdiğine dair kimi kaynaklarda yer alan bilgilere rağmen⁵⁸ III. Koalisyon Hükümeti'nde Sanayi Bakanı olarak bulunan Muammer Erten'in hatıralarında farklı bilgiler yer almıştır. Erten, askeri müdahale kararı alındığı toplantıda uzun süre operasyonun Amerika'ya ve garantör devletlere bildirilmesinin konuşulduğunu ancak buna Başbakan İnönü'nün karşı çıktığını anlatmıştır. İnönü, o günün teknolojisi ile her gelişmenin İncirlik Üssü'nden Amerika tarafından izleneceğini söylemiş ve ABD'nin ve elçisinin gösterdikleri tutum nedeni ile hareketi resmen duyurmaya gerek görmediğini açıklamıştır.⁵⁹

Amerika'nın Ankara Büyükelçisi Hare, hatıralarında haziran ayı başlarında Başkent'te operasyona yönelik bazı sezgileri olduğunu belirtmiş ve Dışişleri Bakanı Erkin aracılığı ile Başbakan İnönü ile bir araya geldiğini ifade etmiştir. Hare, görüşmede hükümetin askeri müdahale arefesinde olduğunu öğrenmiş ve hemen aldığı bilgiyi Washington'a göndermiştir.

⁵⁶ Sevin Toluner, **Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Milletlerarası Hukuk**, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1977, s. 116

⁵⁷ Uslu, **a.g.e.** s. 95

⁵⁸ Uslu, **a.g.e.** s. 96, Bölükbaşı, **a.g.e.** s. 122, Ahmet Aydoğdu, **Kıbrıs Sorunu'nda Çözüm Arayışları, Annan Planı ve Referandum Süreci**, Ankara, Asil Yayın ve Dağıtım Ltd. Şti. s. 65

⁵⁹ Hakkı Uyar, **Topraktan Parlamente'ye Muammer Erten**, İstanbul, Boyut Yayınları, 2010, s. 159-160

Askeri müdahalenin önüne geçebilmek için çabalayan Amerika, bir uçak gemisi, bir kruvazör ve dört destroyerden oluşan 6. Filo'ya bağlı özel bir kuvveti Kıbrıs'a sekiz saat uzaklığa yerleştirmiştir. Bu kuvvet Türkiye ile Kıbrıs arasına yerleşerek Türkler'in askeri hareketine engel olmayı hedeflemiştir.⁶⁰

Amerika'nın Türkiye'nin Kıbrıs'a asker çıkartmasını önlemek için attığı en sert adım 5 Haziran 1964 günü Başkan Johnson imzası ile Başbakan İsmet İnönü'ye gönderilen mektuptur. Başbakan İsmet İnönü'yü sorunu görüşmek üzere Amerika'ya davet eden Başkan Johnson'un mektubu diplomatik üsluptan son derece uzaktı. Başkan Johnson, mektubunda şu konulara vurgu yapıyordu:

1- Geniş çapta sonuçlar doğurabilecek bu tür harekete girişmek Türk Hükümeti'nin Amerikan yöneticileri ile "önceden tam bir istişarede bulunmak" konusundaki taahhüdüne uygun değildir

2- 1959 Antlaşmaları, teminatçı devletler arasında tam bir istişareyi gerektiriyordu. Ancak Amerika, bu durumda bütün istişare olanaklarının kullanılmadığı ve dolayısı ile tek taraflı müdahale uygulaması olanağının bulunmadığı kanaatindedir. Ayrıca bu müdahale Türkiye ile Yunanistan arasında kaçınılmaz bir çatışmaya neden olacaktır. Oysa NATO'ya katılmak esas itibarı ile NATO'ya üye ülkelerin birbirleri ile çatışmamaları demektir.

3- Türkiye'nin Kıbrıs'a yapacağı müdahale Sovyetler'in aynı şekilde Türkiye'ye bir müdahalesine yol açabilir. NATO müttefikleri henüz Türkiye'yi SSCB'ye karşı korumak yönünde bir karar almamışlardır.

4- Türkiye'nin askeri müdahalesi BM'nin Kıbrıs'ta yapacağı iyileştirme çabalarını da baltalayabilir. BM üyelerinin çoğu çözümü sabote edebilecek Türkiye'nin tek yönlü sert müdahalesine en sert biçimde tepki verecektir.

5- Türkiye, Kıbrıs'ta Amerika tarafından askeri yardım çerçevesinde verilen silahları kullanamayacaktır.

6- Türkiye'nin müdahalesi Kıbrıslı Türkler'in toplu olarak katledilmesine yol açabilir.⁶¹

Başbakan İnönü, Johnson Mektubu'nun kendisine ulaşmasından sonra muhalefet liderleri ile bir araya gelmiş ve Amerika'nın askeri müdahale girişimini önlemeye çabaladığını söylemiştir. İnönü, Amerika'nın Akdeniz'deki 6. Filo'ya Türk Donanması hareketine geçtiği takdirde

⁶⁰ Uslu, a.g.e. s. 96

⁶¹ Uslu, a.g.e. s. 99-100

müdahaleyi önleme görevi verildiğini de belirterek bu nedenle hareket fikrinden vazgeçtiklerini bildirmiştir.⁶²

Amerika Başkanı Johnson'un Başbakan İsmet İnönü'ye gönderdiği mektup bir çok açıdan önemli sonuçlara yol açmıştır. 1966 yılında Hürriyet Gazetesi'nde mektubun tamamı yayınlana kadar kamuoyu, gelen mesajın içeriği konusunda sınırlı bilgilere sahiptir. Mesaja siyasilerin gösterdiği tepkiler de farklıdır. Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, Amerika'dan gelen mesajı "ağır değil, endişeli" bulduğunu açıklamıştır. CKMP'nin açıklamasında Kıbrıs ile ilgili bir "milli politika" oluşturulmasını istenmiştir. MP lideri Osman Bölükbaşı, Kıbrıs'ta "milli politika"nın şart olduğunu söyleyerek, durumun parlak görünmediğini bildirmiştir. AP lideri Ragıp Gümüşpala'nın Senato seçimleri için bulunduğu İstanbul'da 5 Haziran günü ölümü, bu partinin bu dönemde daha çok iç sorunlarla ilgilenmesine neden olmuştur.

Kıbrıs müzakerelerinin önemli bir bölümünde yer alan CHP Kocaeli milletvekili Nihat Erim, Johnson mektubunun hem iki ülke arasındaki ilişkileri hem de Kıbrıs Sorunu'nun derinden etkilediğini yazmıştır. Erim'e göre mektup gelene kadar dünyada, Amerikalılar'a "Go Home" denilmeyen tek memleket Türkiye'dir.⁶³ Nitekim Türkiye'de 1960'ların ortasından itibaren Amerika'ya karşı oluşan ve özellikle Altıncı Filo'ya karşı yapılan eylemlerle simgeleşen tepkilerin temelinde Johnson Mektubu yatmaktadır.

Dönemin gazetelerinde Amerika'nın Kıbrıs'a müdahaleyi engellediği yönünde görüşler ağır basmaktadır. Gazetelerdeki genel görüş, "Amerika'nın Ankara Büyükelçisi Hare ile yapılan müzakere sonrası hareketin geri bırakıldığı" yönündedir. Askeri harekattan Amerika'nın ricası ile "şimdilik kaydıyla"⁶⁴ vazgeçildiği, İnönü'nün ABD'ye davet edilmesinin ise "olumlu" bulunduğu da belirtilmiştir. Kimi gazetelerde "adı açıklamayan hükümet yetkilisi" şeklinde ifadeler ile haberin kaynağının bizzat kabineden olduğu vurgusu ile inandırıcılık arttırılmaya çalışılmış ve "Başbakan İnönü'nün Johnson'un davetini reddettiği" öne sürülmüştür.⁶⁵ Lefkoşe kaynaklı bazı haberlerde de Başkan Johnson'un İnönü'ye hareket yapılmaması için "ihtar verdiği" de yazılmıştır.⁶⁶

Başkan Johnson'un mektubu Türkiye ile Amerika arasındaki ilişkilerde bir dönüm noktası olarak görülmüştür. Mesajın içeriği, Türkiye'nin bağımsızlığına ve içişlerine doğrudan müdahale olarak nitelendirilmiştir.

⁶² **Hürriyet**, 13 Haziran 1964, sayı: 788, s. 7

⁶³ Erim, **a.g.e.** s. 303

⁶⁴ **Tercüman**, 7 Haziran 1964, sayı: 945, s. 7

⁶⁵ **Cumhuriyet**, 6 Haziran 1964, sayı: 14311, s. 7

⁶⁶ **Cumhuriyet**, 7 Haziran 1964, sayı: 14312, s. 7

Bunun dışında Türkiye'nin bir Sovyet saldırısına uğraması durumunda NATO'daki müttefikleri tarafından yalnız bırakılabileceğinin ima edilmesi ülkenin güvenlik sorununu da açığa çıkarmış oluyordu.⁶⁷ Mektupta yer alan bir başka önemli husus, Türkiye'nin Amerika tarafından verilen silahları Kıbrıs'ta kullanamayacağı yönündeki vurgudur. İsmet İnönü'nün 1947 yılında cumhurbaşkanı olduğu sırada yapılan anlaşma çerçevesinde verilen silahların, İnönü'nün başbakan olduğu dönemde "ABD'den izin alınmadan kullanılamayacağını" bildirilmesi ilginç bir rastlantıdır.⁶⁸ Nitekim İnönü, 1947'de onay verdiği yardım antlaşmasındaki bağlayıcı madde nedeniyle 1964 yılında Amerikan silahlarını kullanamayacağını "acı bir şekilde" öğrenmiştir.

İnönü'nün Johnson'a Yanıtı

Başbakan İsmet İnönü, ABD Başkanı Johnson'un mektubuna 13 Haziran 1964 tarihinde yanıt vermiştir. İnönü, yanıtında askeri hareketin geri bırakıldığını vurgulamış ve şu noktalara dikkat çekmiştir:

1- Türkiye, en büyük müttefiki Amerika'dan böyle bir mektup aldığı için düş kırıklığına uğramıştır. Bu mektup ile hayati önem taşıyan Kıbrıs Sorunu'nda Amerika ve Türkiye arasında derin görüş ayrılıkları olduğu ortaya çıkmıştır.

2- Türkiye'nin Kıbrıs'a son müdahale girişiminden önce ABD'ye danışmadığı iddiası doğru değildir. Türkiye her müdahale girişiminde olduğu gibi bu kez de Amerika'ya bilgi vermiştir. Ancak her defasında Amerikalılar'ın girişimleri sonuçsuz kalmıştır.

3- Kıbrıs'ta Türkler'e karşı uygulanan zulme Yunanlılar'ın tavrına karşı ABD bir şey yapmadı. Eğer baskı uygulanacaksa onlara karşı uygulanmalıydı. Amerika, Kıbrıs Sorunu'nda hangi tarafın haklı olduğuna dair bir açıklama yapmamıştır. Bu da Türkiye'ye büyük sıkıntı yaşatmıştır.

4- Türkiye'nin kriz sırasında diğer garantör devletlerle istişare etmediği iddiası gerçek dışıdır. Türkiye, 21 Aralık 1963 tarihinden beri hem İngiltere hem de Yunanistan ile sorun hakkında temas kurmuş ve ortak müdahale önermiştir. Ancak bu girişimlerden sonuç alamamış, Yunanlılar ise Kıbrıslı Rumlar'ın kanunsuz ve insanlık dışı hareketlerini açıkça desteklemişlerdir.

5- Mektup Türkiye ve ABD arasındaki ittifakın niteliği konusunda bazı sorulara yol açmıştır.

⁶⁷ Cüneyt Akalın: **ABD ve Türkiye – 2 Yumuşama Yılları (1961-1989)**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2011, s. 105

⁶⁸ Aydoğdu, **a.g.e.** s. 69. 1947'de yapılan bu anlaşmanın 4. maddesine göre "Türkiye, ABD'nin silah ve teçhizat yardımını bu ülkenin onayını almadan hiçbir şekilde başka bir amaç için kullanamayacaktır."

6- Mesaj, NATO konusunda da bazı sorulara yol açmıştır. Eğer NATO, mektuptaki gibi işleyecekse “tedaviye muhtaç” demektir.

7- NATO müttefikleri kendi arasında uluslararası antlaşmalara, kendi ortak anlaşma ve taahhütlerine eşit şekilde riayet etmesi ortaklığın hayati bir gerekliliğidir. Türkiye, Kıbrıs konusunda Yunanistan'ı ortak hareket etmeye çağırmasına ve Yunanlılar'ın sorumluluklarına rağmen Türkiye'ye hücum ederlerse bunun sorumluluğu Türkiye'ye ait olmayacaktır.

8- Türkiye, ittifakın bir üyesi olarak sorumluluğunun bilincindedir. Türk yöneticilerinin Kıbrıs meselesinin mevcut antlaşmalara ait hükümlerin kabulü ile hal yoluna ulaşmasından başka bir amacı bulunmamaktadır. Eğer Amerikan liderleri Amerikan milletinin karakterindeki adalet duygusu ile yüksek otoritelerini kullanırlar ve bu yoldaki çabaları desteklerlerse bir çözüme ulaşmak mümkün olabilir.

9- Başbakan İsmet İnönü, ABD'ye gelerek Kıbrıs meselesini Başkan Johnson ile görüşmekten memnun olacağını da bildirmiştir.

İnönü'nün Amerika Gezisi ve Sonuçları

Başbakan İsmet İnönü, Kıbrıs Sorunu'nun en kritik aşamasında Amerika'ya gitmeden önce Meclis'in desteğini almak amacıyla güvenoyu istemeye karar vermiştir. TBMM'de hükümetin güvenoyu talebi 17 Haziran'da görüşülmeye başlanmıştır. Başbakan İnönü, Meclis'ten çıkacak karara “saygılı olacağımı” ve güvenoyu alamadığı takdirde de “herhangi bir kırgınlık duymayacağımı” bildirmiştir.⁶⁹

Meclis'te yapılacak güvenoylamasından hemen önce cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, muhalefet partilerinden hükümete güvenoyu vermelerini istemiştir. 19 Haziran günü yapılan oturumda İnönü Hükümeti, sadece “altı oy farkla” güvenoyu alabilmiştir. 396 milletvekilinin yer aldığı oylamada 200 milletvekili hükümete güvenoyu vermiş, buna karşılık 194 milletvekili güvensizlik oyu vermiştir. İki vekil de çekimser oy kullanmıştır.⁷⁰ Başbakan İsmet İnönü, göreve devam edip etmeme konusunda önce tereddüde düşmüş ancak Cumhurbaşkanı Gürsel ve bakanlarla görüşükten sonra göreve devam etme kararı almıştır.

Güvenoyu sonrasında 21 Haziran tarihinde Amerika'ya gelen İsmet İnönü, Beyaz Saray'da Başkan Johnson ile bir araya gelmiştir. ABD Başkanı, Türk ve Yunan Başbakanları'nı bir araya getirerek Kıbrıs Sorunu'nu köklü bir çözüme kavuşturmayı hedeflemiştir. Başbakan İsmet İnönü, Yunanlı meslektaşları ile buluşmayı kabul etmiş ancak Yunan

⁶⁹ TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 30, B: 107, O:1, 17.06.1964, s. 630

⁷⁰ Ulus, 20 Haziran 1964, sayı: 14646, s. 1

Başbakanı Papandreu, İnönü ile bir araya gelmeyi, sorunu bir Türk-Yunan meselesi haline getireceği gerekçesi ile geri çevirmiştir. Johnson'un davetini kabul ederek güçlük çıkartan taraf olmamayı amaçlayan İsmet İnönü'nün bu stratejisi doğru çıkmıştır.⁷¹ Nitekim Yunan tarafını ikna edemeyen Başkan Johnson, her iki liderle ayrı ayrı bir araya gelmiştir.

Başbakan İnönü ile ABD Başkanı Johnson arasında yapılan görüşme sonucunda yayınlanan ortak bildiriye Türk tarafının tezi desteklenmiş ve "1959 Antlaşmaları'ndan vazgeçilemeyeceği" vurgulanmıştır.⁷² İsmet İnönü, görüşmeden sonraki açıklamasında temaslarından memnun olduğunu ve Amerikalılar'ın "iyi niyetlerini gösterdiklerini" açıklamıştır. İnönü, müzakereler sonucunda varılan neticenin zorlukların aşılmasında yardımcı olacağını da söylemiş ve Türkiye'nin Kıbrıs Sorunu'nda "lüzumsuz güçlük çıkarmama" tutumunu sürdüreceğini sözlerine eklemiştir.⁷³

Başkan Johnson ile Papandreu'nun görüşmesinde Yunan tarafının, olası bir Türk-Yunan savaşında Sovyetler'den destek göreceğini açıklaması dikkat çekicidir. Ortak bildiriye ise Kıbrıs Sorunu'nda yeni bir çözüm şeklinin aranmasının zorunlu olduğu vurgulanmıştır.

Başbakan İsmet İnönü, politika yaşamının en ağır metinlerinden birisi olan Johnson Mektubu'ndan sonra yaptığı Amerika ziyaretinde 1963 yılı Noel'inde meydana gelen olaylardan beri savunduğu "1959 Antlaşmaları'nın geçerliliği" tezini Amerikalılar'a kabul ettirmeyi başarmıştır. Papandreu'nun aksine uzlaşmacı bir tutum sergileyen İsmet İnönü, Washington'dan Türkiye'ye yaptığı temaslardan memnun olarak dönmüştür.

I. Acheson Planı ve Sonuçları

Amerika'da Kıbrıs Sorunu ile ilgili olarak yapılan müzakerelerden sonra temmuz ayında Cenevre'de bir konferans toplanmıştır. ABD özel temsilcisi Dean Acheson'un arabuluculuk görevi üstlendiği bu konferansta İngiltere, Türkiye ve Yunanistan arasında görüşmeler yapılması planlanmıştır. Konferansa Türkiye adına Nihat Erim katılmıştır. Erim, Cenevre'de yaptığı temaslarda öncelikle Türkiye'nin beklentisinin "antlaşmalara saygı" olduğunu vurgulamıştır. Erim, ayrıca mevcut antlaşmalarda Türkler'in güvende olmadıkları da vurgulanmış ve ek teminatlar istediklerini de açıklamıştır.⁷⁴

⁷¹ Haluk Şahin, *Gece Gelen Mektup Türk-Amerikan İlişkilerinde Dönüm Noktası*, İstanbul, Cep Kitapları, 1987, s. 93

⁷² Uslu, *a.g.e.* s. 119

⁷³ *Hürriyet*, 25 Haziran 1964, sayı: 5800, s. 1

⁷⁴ Erim, *a.g.e.* s. 348

Konferansta tarafları uzlaştırmaya çabalayan Acheson, 14 Temmuz günü Kıbrıs Sorunu için hazırladığı çözüm planını taraflara sunmuştur. Acheson'un planında öneriler şu şekilde yer almıştır:

1. Kıbrıs, Yunanistan ile birleşmeyi seçmekte özgürdür. (enosis)
2. Adanın kuzeydoğusunda bulunan Karpaz'da bir bölge Türkiye'ye bırakılacaktır. Bu bölge Türkiye'nin ayrılmaz bir parçası olacaktır ve Türkiye buraya istediği kadar asker yerleştirebilecektir. bu uygulama Ada'da Türkler'in güvenliğini korumalarında yardımcı olacaktır.
3. Kıbrıslı Türkler'in çoğunlukta olduğu küçük bölgelerdeki Türk topluluğu self-determination hakkına sahip olacaktır.
4. Rum kontrolündeki bölgelerde bulunan Türkler, Lozan'ın Yunanistan'da kalan Türkler'e tanıdığı bütün olanaklardan yararlanacaktır.
5. BM ve Uluslararası Adalet Divanı tarafından atanan bir gözlemci, Kıbrıslı Türkler'in hakkına saygı gösterilip gösterilmediğini denetleyecektir.
6. Yunanistan'a ait olan Meis Adası Türkler'e verilecektir.⁷⁵

Acheson tarafından önerilen plan, hem "enosis" hem de "taksim" taleplerine yanıt verecek şekilde hazırlanmıştır. Bunun dışında Türkler'in güvenlik ile ilgili istekleri de karşılanmış olacaktır. Plana karşı ilk tepkiler Türk temsilcisi Nihat Erim ile Yunan temsilcisi Nicolareisis tarafından dile getirilmiştir. Erim, önerilen arazinin beklentileri karşılamayacağını ve teminatların karmaşık olduğunu söylemiştir. Yunan tarafı da Türkler'e geniş bir arazi verilmesine karşı olduklarını açıklamış ve Türkler'e ayrıca bir üs verilmesine karşı olduklarını bildirmiştir.⁷⁶

Başbakan İsmet İnönü, Acheson Planı ile ilgili hükümetin görüşlerini almak üzere Ankara'ya dönen Nihat Erim'e "planın müzakere edilebileceğini" söylemiş ve "Türkler'e verilecek arazinin genişletilmesi için çaba göstermesini" istemiştir. Kıbrıs'ta işgal olduğunu söyleyen İnönü, "Anlaşma sağlansa da uygulaması zor olacaktır. Bir nüfus değişimi şart ve mecburi olmalıdır. Karpaz'dan genişçe bir alan verilerse hoş görebiliriz" diyerek Erim'i yeniden Cenevre'ye göndermiştir.⁷⁷

Kıbrıs Sorunu'na çözüm bulmak amacıyla yeniden bir araya gelen taraflar müzakerelere tekrar başlamışlardır. Türk tarafı, Kıbrıs'ta Türkiye'ye verilecek arazinin sınırlarını belirlemeye çabalarırken, Yunanlılar Meis Adası konusunda daha esnek gözükürken, Türkler'in daha fazla taviz vermesini de

⁷⁵ Uslu, a.g.e. s. 130

⁷⁶ Bölükbaşı, a.g.e. s. 130

⁷⁷ Erim, a.g.e. s. 372

istemişlerdir. Taraflar arasında uzun süren pazarlıklar sonucunda herhangi bir uzlaşmaya varılamamış ve görüşmeler Kıbrıslı Rumlar'ın Erenköy'e düzenledikleri saldırılar sonucunda kesilmiştir.

Türk Jetleri'nin Kıbrıs'ı Bombalaması ve Sonuçları

Kıbrıs'ta 1963 yılının Noel'inden beri devam eden Türkler'e yönelik şiddet hareketleri 1964 yılı Ağustos ayına geldiği zaman bütün hızıyla devam ediyordu. Özellikle Yunanistan Başbakanı Papandreu'nun Rumlar'a destek amacı ile tam teçhizatlı ve ağır silahlı 9 bin asker ve 950 subayı Ada'ya çıkartması sonucunda saldırılar yoğunlaşmıştır. Nitekim 5 Ağustos tarihinde Erenköy ve Mansura'ya yeni bir saldırı düzenlenmiştir. Bu saldırıların amacı bölgede bulunan Türkler'i abluka altına alarak bütün bağlantılarını keserek tecrit etmek olarak belirlenmiştir.

Kıbrıs'ta bulunan BM Barış Gücü olayları önlemekte yetersiz kalmıştır. 7 Ağustos günü Türk mevzilerinin düşmeye başlaması karşısında Barış Gücü, sadece saldırıları protesto etmekle yetinmiştir. Cenevre'den Ankara'ya dönen Nihat Erim, Başbakan İnönü ile yaptığı görüşmede Makarios'u dizginlemek için yapılacak fiili bir müdahalenin Amerika tarafından anlayışla karşılanacağını açıklamıştır.⁷⁸ Olayların bir türlü durdurulamaması üzerine İnönü, bir kere daha askeri müdahale seçeneğini gündeme almaya başlamıştır. Ancak kritik aşamada İnönü'yü yine Türkiye'nin olası bir savaş durumunda gerekli donanımına sahip olmayışı düşündürmektedir.

Erenköy'de Türkler ile uzun zamandır irtibat sağlanamaması ve soydaşlar için tek seçeneğin havadan yapılacak bir müdahaleye bağlı görünmesi üzerine hükümet harekete geçmiştir. Öncelikle BM ve NATO ile temas kurulmuş ve arkasından 7 Ağustos günü Türk jetleri Kıbrıs üzerinde bir ihtar uçuşu yapmışlardır. Uçaklara ateş yetkisi de verilmiş ve bu yetki kullanılarak Poli'de Rum hücumbotlarına ateş açılmıştır. Ada'da iki taraf arasında bir savaş olasılığını önüne geçmek isteyen ABD, Yunanistan aracılığı ile Rumlar'a Türk uçaklarına ateş edilmemesi yönünde talimat vermiştir. Erenköy'de devam eden abluka ve artan saldırılar üzerine İnönü Hükümeti, Kıbrıs'ın bombalanmasına karar vermiştir. Alınan karar gereğince 8 Ağustos günü 30 jetin katılımıyla Rumlar tarafından kullanılan ikmal yollarına sınırlı bir hava saldırısı düzenlenmiştir.⁷⁹

Türk uçakları tarafından düzenlenen hava harekatı sırasında beş Rum şilebi ve bir hücumbot batırılmış, Rum mevzilerine takviye götüren 70 kamyonet de tahrip edilmiştir. Açılan karşı ateş sonucunda Yüzbaşı Cengiz

⁷⁸ Erim, **a.g.e.** s. 381

⁷⁹ **Ulus**, 9 Ağustos 1964, sayı: 14695, s. 1-7

Topel'in jeti isabet almış ancak uçaktan atlamayı başaran Topel, Rumlar'ı eline düşmüş ve çeşitli işkencelerle şehit edilmiştir.⁸⁰

9 Ağustos günü Rum saldırılarının devam etmesi üzerine Türk jetleri Kıbrıs semalarındaki uçuşlarını sürdürmüştür. Nitekim olayların başından itibaren Türkler'e yönelik saldırıların durdurulması için somut adım atmayan Batılı devletler, hava hareketi sonrasında harekete geçmişlerdir. Amerika, öncelikle Ankara'dan müdahalenin durdurulmasını istemiş ancak talebine olumlu yanıt alamamıştır. Bu girişimin ardından Başkan Johnson, yayınladığı mesajda her iki tarafa da "çarşımaların sona erdirilmesi" mesajını vermiştir. BM Güvenlik Konseyi, olaylarla ilgili yaptığı toplantıda Türk tarafına ateşkes çağrısı yaparken, Kıbrıs Hükümeti'nden de kontrolü altındaki kuvvetlere "ateşkes emri" vermesini istemiştir.⁸¹ Olayların BM'ye intikali üzerine Makarios, ablukayı kaldıracağını ilan etmiştir. Bu karar üzerine de Türk Hükümeti, hareketin durdurulduğunu açıklamıştır.

Kıbrıs Türkleri'ne yönelik başlatılan Erenköy saldırısı bölgedeki Türkler'in ortadan kaldırılmasını amaçlıyordu. Başbakan İnönü, büyük devletleri harekete geçirebilmek amacıyla -1963 Noel olayları sonrasında ilk kez- silahlı güç kullanımına karar vermiş ve Türk jetlerini Ada'ya yollamıştır. 7-9 Ağustos 1964 günleri arasında düzenlenen hava hareketi sırasında Rum mevzilerinin bombalanması, Batılı devletleri harekete geçirmiş ve Makarios, ablukayı kaldırmak zorunda kalmıştır. Böylece İsmet İnönü, gerektiğinde Kıbrıs Türkleri'ni korumak amacı ile güç kullanabileceğini de göstermiş ve bunun sonucunda da Erenköy Türkleri yok edilmekten kurtarılmıştır.

II. Acheson Planı ve Sonuçları

Kıbrıs'ta Türkler'e yönelik abluka sona erdikten sonra taraflar bir kere daha Cenevre'de bir araya gelerek müzakerelere başlamışlardır. Başbakan İnönü, Türkiye'yi temsil eden Nihat Erim'e "I. Acheson Planı çerçevesinde" pazarlık etme yetkisi vermiştir. Konferans'ta 20 Ağustos günü Dean Acheson, taraflara II. Acheson Planı olarak anılan yeni bir öneri getirmiştir. Acheson, yeni planın bizzat ABD Başkanı Johnson'un önerileri doğrultusunda hazırlandığını bildirmiştir.

Yeni planda temel hedef Yunanlılar'ı memnun ederek ilk plandaki hoşnutsuzluğu gidermek olarak belirlenmiştir. II. Plan'da şu esaslar yer almıştır:

1. Komikebir'in iki mil batısından geçen bir kuzey-güney çizgisinin doğusu (yaklaşık 200 mil kare) 50 yıl süre ile Türkiye'ye kiralanacaktır.

⁸⁰ Serter, a.g.e. s. 233

⁸¹ Toluner, a.g.e. s. 123

2. Kıbrıs Türkleri'ne I. Plan'daki haklar tanınacaktı ve Lefkoşe'de Türk işlerine bakan yüksek rütbeli bir memur bulunacaktı.

3. Yunanistan'da Kral'ın başkanlığında düzenlenecek bir Şura'da bu kararlar müzakere edilecektir. Ada'da önce Enosis olacak, sonra Türk hakları ABD garantisi altına verilecekti.

4. Yunanlılar, Türkiye'ye kiralanacak sahanın batı sınırını duyurmakta zorluk çekerse bu sınırı NATO Başkomutanı Lemnitzer belirleyecekti.⁸²

II. Acheson Planı, ilkinde göre daha "geri" bir metin olarak dikkat çekmiştir. Çünkü ilk planda Türkiye'ye Karpas'da daimi bir üs verilmiş, buna karşılık ikinci planda daha küçük bir üssün 50 yıllığına kiralanması teklif edilmiştir. Bunun dışında ilk planda yer alan Türkler'e verilecek otonom bölgeler bu planda yer almamıştır. İnönü'nün açık talimatı üzerine Erim, bu teklifleri geri çevirmiştir. Başbakan İnönü, bu kararlılığını ABD'nin Ankara Büyükelçisi Hare yaptığı görüşmede de göstermiş ve "Türkiye'nin ancak I. Plan'ı kabul edebileceğini" söylemiştir.⁸³

Yunanistan'ın II. Plan'a bakışı olumlu olmuş ve bu plan, "temel alınabilecek bir belge" olarak görülmüştür. Başbakan Papandreu, Türkler'e verilen arazinin sınırlandırılmasını çok olumlu bulmuştur. Ancak katıksız Enosis'i hedefleyen Makarios, II. Planı da kabul etmemiştir.⁸⁴ Makarios'un görüşlerini değiştirmek mümkün olmayınca Amerika'nın arabuluculuk girişimleri "fiyasko" ile neticelenmiş ve 31 Ağustos günü ABD yönetimi Cenevre görüşmelerinden çekildiğini açıklamıştır.

Bağlantısızlar Konferansı'nda Kıbrıs Sorunu

Kıbrıs'ta iki toplum arasında yaşanan sorunlara Cenevre'de yapılan görüşmelerde de çözüm bulunamaması ve İsmet İnönü'nün Amerika'dan gelen baskılara rağmen II. Acheson Planı'nı kabul etmemesi ABD'nin Türkiye'de yeni bir başbakan arayışlarına girmesine neden olmuştur. Bu amaçla Türkiye'ye gelen Amerikalı askeri elçi General Porter, Kıbrıs konusunda İnönü'nün reddettiği teklifleri kabul edebilecek bir başbakan aramakla görevlendirilmiştir.⁸⁵

Kıbrıs Sorunu'nun gündeme geldiği bir başka uluslararası platform, 5 Ekim 1964 tarihinde Kahire'de toplanan 2. Bağlantısızlar Konferansı olmuştur. Konferansa katılan Makarios, 56 devlet ve hükümet başkanı ile temas kurmuş ve görüşlerini anlatmıştır. Buna karşılık Türkiye, Konferans'a

⁸² Erim, **a.g.e.** s. 400

⁸³ Nihat Erim, **Günlükler: 1925-1979**, II. C. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005, s. 783

⁸⁴ Uslu, **a.g.e.** s. 141

⁸⁵ Toker, **a.g.e.** s. 211

Beyrut Büyükelçisi Vahit Halefoğlu ve Cezayir Büyükelçisi Semih Günver'in resmi gözlemci olarak katılmasını amaçlamış ancak bunu başaramamıştır. Başarısızlığın nedeni de Türkiye'nin NATO ve CENTO üyeliği olarak gösterilmiştir. Bu örgütlere üye olan Türkiye ancak Konferans'a seyirci olarak katılabiliştir.⁸⁶

Bağlantısız ülkeler Kıbrıs Sorunu'nda Türk tezine Ada'da iki ayrı cemaatin bulunduğunu savunması nedeniyle destek vermemişlerdir. Çünkü bu tezin desteklenmesi ve Kıbrıs'ın bölünmesi olasılığı farklı etnik ve dinsel gruplardan meydana gelen bu ülkeleri de tehdit edebilirdi. Bunun dışında Türkiye'nin bu ülkelere yönelik belirgin bir politikası da mevcut değildi. Nitekim konferansın 11 Haziran'da kabul ettiği bildiri, Türkiye açısından tatmin edici olmamıştır.

Bildiride, "Kıbrıs'ın toprak bütünlüğüne ve bağımsızlığına bütün ülkeler tarafından saygı gösterilmesi" istenmiştir. Bunun dışında "Kıbrıs halkının kendi geleceğini tayin hakkına vurgu yapılmış ve hiçbir yabancı devletin Kıbrıs'ın içişlerine karışmaya ve Ada'da kuvvet kullanmaya hakkının olmadığı" bildirilmiştir. Yayınlanan bildiride ayrıca "Ada'daki yabancı üslerin kaldırılması ve bütün yabancı güçlerin Kıbrıs'tan çıkartılması" da istenmiştir.⁸⁷

Bağlantısız ülkeler, yayınladıkları bu bildiri ile 1959 Antlaşmaları'na rağmen Kıbrıs'a müdahale hakkını tanımadıklarını ilan etmişler ve Rumlar'ın tezine destek vermişlerdir. Kabul edilen bu bildirin asıl önemli sonucu, 1965'in Aralık ayında yapılan toplantıda görülecektir. Bu tarihte düzenlenen BM Genel Kurulu'nda Kıbrıs Sorunu görüşülürken, Bağlantısızlar'ın oyu ile Kahire'deki konferanstan çıkan sonuca uygun ve tamamen Rumlar'ın görüşü ile uyuşan bir karar alınacaktır.⁸⁸

Başbakan İsmet İnönü, Kahire'de alınan kararın Rum tezini destekler görüldüğünü ancak uluslararası antlaşmaları tanımayan bir düşünce tarzını haksız ve milletlerarası ilişkiler için tehlikeli saydıklarını açıklamıştır. İnönü, "İslam'ın koruyucusu geçinen İslam siyasetçileri içinden Müslüman Türkler'in katledilmesini onaylayanların çıkmasının insanlık tarihinde daima örnek gösterilecek bir adaletsizlik olduğunu" da vurgulamıştır.⁸⁹

Ana muhalefet partisi AP'nin Genel Başkan Vekili Faruk Sukan ise Kahire'den çıkan karara tepki gösterirken, hükümetin tarihi çok önceden belli olan Konferans'a temsilci gönderememesini "şahsiyetsizlik,

⁸⁶ Sönmezoğlu, a.g.e. s. 179

⁸⁷ Sarıca/Teziç/Eskiyurt, a.g.e. s. 88

⁸⁸ Melek Fırat, **1960-1971 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu**, Ankara, Siyasal Kitabevi, 1997, s. 150

⁸⁹ Turan, a.g.e. s. 666

beceriksizlik ve basiretsizlik” sözleriyle eleştirmiştir. Sükan, “Hariciye’nin Makarios karşısında mağlup olduğunu” da ifade etmiştir.⁹⁰

Başbakan İnönü, Bağlantısızlar Konferansı’ndan çıkan karardan sonra Kıbrıs Politikası’nda yeni bir siyaset uygulamaya karar vermiş ve II. Dünya Savaşı’ndan bu yana bozuk olan Türk-Sovyet ilişkilerini düzeltmeye karar vermiştir.

Federasyon Tezi ve Sovyetler İle Barışma Politikası

Bağlantısızlar Konferansı’nın Kıbrıs Sorunu’na yaklaşımı, İnönü Hükümeti’nin dış politikaya yeni bir yön vermeye sevk etmiştir. 11 Aralık tarihinde yapılacak BM toplantısı öncesinde Dışişleri Bakanlığı’nın çalışmaları sonucunda Türkiye’nin Kıbrıs Sorunu’nda yeni tezinin “Bağımsız Kıbrıs” olacağı ilan edilmiştir. Yeni Kıbrıs tezinin belli başlı ilkeleri şunlardır:

1. Türkiye Kıbrıs’ın bağımsızlığına inanmaktadır
2. Ada’daki halkın tümüne tanınacak self-determination ilkesi Yunanlılar’ın ve Rumlar’ın tezi olan Enosis’e yol açacaktır. Bu durum BM’nin bağımsızlık ilkesi ile bağdaşmamaktadır.
3. Self-determination uygulanacaksa iki topluma ayrı ayrı uygulanmalıdır. Bu durumda sonuç “taksim” olacaktır. Türkiye, Enosis’e karşıdır, Yunanistan ise “taksim”den yana değildir.
4. Kıbrıs’ın bağımsızlığı ve Ada’daki Türkler’in teminatı 1959 Antlaşmaları ile garanti altına alınmıştır. Ancak Makarios anlaşmaları ihlal etmiş ve Kıbrıs’ta iç savaş yaşanmış ve teminatlar ihlal edilmiştir.
5. Ada’nın bağımsızlığı için taraflar tekrar bir araya gelmeli ve Kıbrıs’ın bağımsızlığına imkan veren bir antlaşmaya gitmelidirler.
6. Varılacak antlaşmada Türk topluluğuna bir takım azınlık hakları değil, Ada’da iki toplumun bulunduğunu hissettiren hükümler yer almalıdır.
7. Türk topluluğunun teminatı ve Ada’nın bağımsızlığı ancak kurulacak bir federasyon ile sağlanabilir. Federasyon topluluklarının coğrafi birlik ve muhtariyet şeklinde Ada’da yer almaları halinde devamlı teminat olabilecektir.⁹¹

⁹⁰ Cumhuriyet, 15 Ekim 1964, sayı: 14442, s.7

⁹¹ Cumhuriyet, 25 Ekim 1964, sayı: 14452, s.1

Kıbrıs Sorunu ile ilgili Dışişleri Bakanlığı yeni tezi hazırlamıştı ancak BM'nin finansmanını ve teşkilat giderlerine katılmayan ülkelere uygulanacak yaptırımı belirten BM Şartı'nın 19. maddesinin yorumlanmasında meydana gelen anlaşmazlık üzerine Aralık ayında yapılması gereken Genel Kurul toplantısı ertelenmiştir. "Taksim" tezinden "federasyon" tezine geçen Türkiye, Kıbrıs Sorunu'nda Batı ittifakının dışında destek arayışlarına başlamıştır.

SSCB'de Rumlar'ın tezini destekleyen Kruşçev'in yerine Brejnev'in göreve gelmesi de iki ülke arasındaki ilişkilerin düzelmesinde büyük rol oynamıştır. Nitekim Başbakan İnönü, Amerika ve Batı'nın isteğinin aksine Türkiye'nin Sovyetler'e düşman olmayacağını belirtmiş ve Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'i Moskova'ya göndermiştir. 30 Ekim tarihinde bu ülkeye gelen Erkin, 25 yıl sonra Sovyet topraklarına ayak basan ilk Dışişleri Bakanı olmuştur.⁹²

Türk-Sovyet yetkililer arasında yürütülen müzakereler sonucunda 6 Kasım 1964 tarihinde yayınlanan ortak bildirin Kıbrıs ile ilgili bölümünde şu ifadeler yer almıştır:

"İki taraf Kıbrıs'ın bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne riayet esasını ve her iki cemaatin kanuni haklarına riayet ve Ada'da iki milli cemaatin varlığını tanıma esasını üzerine barış içinde yaşamalarını sağlayacak bir çözüm yolunun bulunmasına taraftar olduklarını ifade etmişlerdir."⁹³

Müzakerelerin ardından yayınlanan ortak bildiri de yer alan ifadelerde Ruslar'ın Kıbrıs Sorunu'ndaki tavır değişimini ortaya koymuştur. Kruşçev döneminde Enosis'e destek veren SSCB, bu bildiri ile Kıbrıs'ın toprak bütünlüğü ve bağımsızlığı ile her iki cemaatin hukuki haklarını tanıdığını göstermiştir.⁹⁴

Dışişleri Bakanı Erkin, SSCB'ye yaptığı gezinin "tatminkar" olduğunu bildirmiş ve bu ülkenin önceden Rum tezini desteklemesine rağmen artık görüşünün değiştiğini vurgulamıştır.⁹⁵ Türk heyetinin Moskova gezisi Atina'da geniş yankı uyandırmış ve Sovyet yetkililerin Enosis'i reddetmelerinin Başbakan Papandreu'ya "ciddi bir darbe" olduğu yorumunu yapmışlardır. Ana muhalefet lideri Kanallepulos da iktidarı "Yunanistan'a çöküntüye götürmekle" suçlamıştır.⁹⁶

⁹² Ed: Baskın Oran: **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)**, 1.c., 14. bs., İletişim Yayınları, 2009, 775

⁹³ **Tercüman**, 7 Kasım 1964, sayı: 1098, s. 1

⁹⁴ Sönmezoğlu, **a.g.e.** s. 133

⁹⁵ **Ulus**, 13 Kasım 1964, sayı: 14791, s. 7

⁹⁶ **Hürriyet**, 11 Kasım 1964, sayı: 5939, s. 7

Başbakan İsmet İnönü, 1965 yılına girerken yaptığı açıklamada, olayların başlangıcında birkaç günde ezilmesi planlanan Türkler'in tarihte nadir görülen bir kahramanlıkla haklarını korumaya kararlı olduklarını söylemiş ve "...Türk Milleti, Kıbrıs davasında hükümetin politikasını desteklemiştir. Millet in barış içinde son imkana kadar sebat edeceği ve ancak son imkandan sonra her fedakarlığı yapacağı artık anlaşılmıştır ve bu bizim milli politikamızdır" sözleri ile hükümet in Kıbrıs konusundaki kararlılığını vurgulamıştır.⁹⁷

4 Ocak 1965 tarihinde SSCB Yüksek Şurası Başkanı Podgorny, resmi bir ziyaret amacıyla Türkiye'ye gelmiştir. Erkin'in gezisinden sonra Sovyet yetkililerin yaptığı iade ziyareti, Ruslar'ın Kıbrıs Politikası'ndaki değişimin ikinci safhasını oluşturmaktadır. Ankara'da İnönü tarafından kabul edilen Sovyet heyeti, Başbakan'ı SSCB'ye davet etmiştir. Rus heyetinin başında bulunan Podgorny, TBMM'de bir konuşma yapmış ve Kıbrıs konusu ile ilgili de açıklamalarda bulunmuştur. Podgorny, Meclis kürsüsünde Kıbrıs Cumhuriyeti'nin egemenlik ve toprak bütünlüğüne saygı istediklerini vurgulamıştır. Ada'da her iki toplumun barış içinde yaşaması için gereken önlemlerin alınması gerektiğine değinen Podgorny, "Kıbrıs'ta iki cemaatin de tanınarak meselenin barış içinde çözümlenmesinden yana olduklarını" söylemiştir.⁹⁸

İki ülke arasındaki ilişkilerin düzelmesi yolunda bir başka adım da Türk Hükümeti'nden gelmiş ve Türkiye'nin NATO tarafından Sovyetler'e karşı oluşturulan "çok taraflı askeri güç"e katılmayacağı açıklanmıştır. Karşılıklı atılan bu adımların arkasından Sovyet Dışişleri Bakanı Gromiko'nun İzvestia Gazetesi'ne verdiği beyanat ile SSCB'nin Kıbrıs konusunda "federasyon" tezini desteklediği ilan edilmiştir. Bu demeçle Sovyetler'in Kıbrıs siyasetinin değiştiği açık olarak ortaya konmuştur.⁹⁹ Türk Dışişleri, Gromiko'nun beyanatını şöyle yorumlamıştır:

"Bu demeçle Rusya açıkça Enosis karşısında tavır almıştır. Self-determination hakkında söz edilmemiştir. Kıbrıs'ta sorunun çözümü için tüm yabancı güçlerin çekilmesi gerektiği bildirilmiştir. Federasyon tezinin desteklenmesi ile Tarafsızlar'ın BM'de izleyeceği politikalar hakkında tavsiyelerde bulunulmaktadır." Başbakan İsmet İnönü de SSCB'nin "federasyon" tezini desteklemesini "Kıbrıs davasının halli yolunda en önemli adım olarak gördüklerini" belirtmiştir.¹⁰⁰

⁹⁷ Turan, a.g.e. s. 710

⁹⁸ **Ulus**, 6 Ocak 1965, sayı: 14845, s. 7

⁹⁹ Oran, a.g.e. s. 776

¹⁰⁰ **Hürriyet**, 23 Ocak 1965, sayı: 6012, s.7

III. Koalisyon Hükümeti'nin Sonu

Kıbrıs Sorunu'nda Batı ittifakı tarafından yalnız bırakılan Türkiye, II. Dünya Savaşı yıllarından beri ilişkilerinin bozuk olduğu ve başlangıçta Enosis'e destek veren SSCB ile ilişkileri yeniden düzenlemiş ve bu ülkeyi kendi yanına çekmeyi başarmıştır. Ancak 1964 yılı boyunca Türkiye'nin "1 numaralı sorunu" haline gelen Kıbrıs konusu, İnönü'nün başında bulunduğu III. Koalisyon Hükümeti'ni oldukça yıpratmıştı. Ömrünü savaşlarda geçirdiği için o dönemde "harp tecrübesini çok iyi bilen" İsmet İnönü'nün sorunu barışçı yöntemlerle çözme çabaları muhalefetin tepkisini çekmişti. Muhalefet açısından Kıbrıs Sorunu, çoğu zaman hükümeti yıpratmak için "en büyük koz" olarak görülmüştür.

27 Mayıs 1960 askeri müdahalesi ile iktidardan uzaklaştırılan DP'nin mirasçısı olarak ortaya çıkan Adalet Partisi, kısa zamanda seçmenlerden büyük destek görmüştü. Ana muhalefet partisi konumunda olan AP, 7 Haziran 1964 yılında yapılan kısmi senato seçimlerinde 50 senatörlükten 31'ini kazanmayı başarmıştır. Buna karşılık CHP sadece 19 senatörlük kazanabilmiştir.¹⁰¹ Ragıp Gümüşpala'nın ölümünden sonra 29 Kasım tarihinde genel başkanlığa seçilen Süleyman Demirel, partisinin, Meclis'te Anayasa'ya göre gereken 226 oyu bulur bulmaz hükümeti düşüreceğini açıklamıştır.¹⁰²

27 Mayıs sonrası dönemde askerler tarafından demokrasiye dönüşün "en büyük teminatı" olarak görülen İsmet İnönü, 10 Kasım 1961 gününden beri sürdürdüğü Başbakanlık görevinde –daha çok Kıbrıs Sorunu nedeni ile– oldukça yıpranmıştır. 1965'te 81 yaşında olan İnönü'de yakın çevresine göre "bıkkınlık belirtileri" görülmeye başlamıştır ve O, TBMM'de partilerin hükümeti düşürmek için uzlaşmalarının önüne geçmek için herhangi bir girişimde bulunmamıştır.¹⁰³

III. Koalisyon Hükümeti'ni düşürmek için AP lideri Demirel'e "aradığı fırsat" Meclis'te 1965 yılı bütçesi görüşürken gelmiştir. AP öncülüğündeki muhalefet partileri, bütçeye kırmızı oy vererek hükümeti düşürmek için uzlaşmışlardır. Oylama öncesinde Cumhurbaşkanı Gürsel ile görüşen İnönü, kırmızı oyların daha fazla görüldüğünü ve bunun gerçekleşmesi halinde çekileceğini ifade etmiştir.¹⁰⁴ 450 milletvekilinin bulunduğu Meclis'te

¹⁰¹ *Cumhuriyet Ansiklopedisi (1961-1980)*, 3.c., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 3. bs., 2002, s. 115

¹⁰² Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye: (1945-1980)*, İstanbul, Hil Yayınları, 2007, s. 240

¹⁰³ Toker, *a.g.e.* s. 226

¹⁰⁴ Turan, *a.g.e.* s. 738

Anayasa'ya göre bu sayının yarısı olan 225'in bir fazlası, 226 oy, güvensizlik oyu için yeterli olacaktı. Buna rağmen Başbakan İnönü, basına yaptığı açıklamada bütçeye verilecek kırmızı oy sayısının "bir fazla olması" durumunda istifa edeceğini açıklamıştır.

1965 yılı bütçesi 13 Şubat 1965 tarihinde görüşülmeye başlanmıştır. TBMM'de yapılan oylama sonucunda 225 kırmızı oya karşılık, 197 beyaz oy çıkmıştır. Bütçeye verilen kırmızı oy sayısı, Anayasa'nın öngördüğü rakamın altında kalmasına rağmen Başbakan İnönü sözünde durmuş ve Çankaya'ya çıkarak hükümetin istifasını Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'e sunmuştur.¹⁰⁵

Sonuç

Türk Dış Politikası'nın önemli safhalarından birisini oluşturan Kıbrıs Sorunu, 1960'ların başında oldukça zorlu bir aşamadan geçmiştir. 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesinin sonrasına rastlayan bu dönemde bir taraftan Türk Demokrasisi'ni yeniden hayata geçirme çabaları devam etmiş, bir yandan da Kıbrıs'ta meydana gelen kanlı olaylar uzun süre kamuoyunu meşgul etmiştir.

1959 yılında yapılan Londra ve Zürih Antlaşmaları ile temeli atılan ve 1960 yılında kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti, iki toplumun bir arada yaşayabileceği bir yapı oluşturmuştu. Ancak Kıbrıs Cumhurbaşkanı Makarios'un Türkler'i yok ederek Ada'yı Yunanistan'a başlama (Enosis) çabaları ve Akritas Planı çerçevesinde -1963 yılı Noel ayında-Türkler'e karşı girişilen şiddet hareketleri Türkiye'ye büyük bir tepki ile karşılanmıştır. Askerler tarafından demokrasiye geçiş döneminin "sigortası" olarak görülen Başbakan İsmet İnönü, öncelikle 1959 Antlaşmaları'na göre garantör statüsünde olan Yunanistan ve İngiltere'ye Kıbrıs'taki saldırıları durdurmak için çağrı yapmıştır. Başbakan İnönü'nün bu girişimi O'nun uluslararası antlaşmalara bağlılığını kanıtlayan önemli bir unsurdur. İnönü, bu girişimden sonuç alınamaması üzerine yine garantör antlaşmasına dayanarak Türk uçaklarına Kıbrıs üzerinde uyarı uçuşu yapma emri vermiştir. İnönü'nün bu emri diğer ülkeleri harekete geçirmiş ve İngiltere ile Yunanistan, olayları durdurmak üzere harekete geçmiştir.

Kıbrıs'ta Rumlar tarafından Türkler'e karşı girişilen 1964 yılının ilk sekiz ayında aralıksız devam etmiştir. kimi zaman Ada'dan gelen haberler Türk kamuoyunun tepkisini çekmiş, muhalefet partileri hükümeti "pasif politika izlemekle" suçlamış ancak İnönü, tüm baskılara rağmen -kimi zaman askeri müdahale seçeneğini düşündüğü halde- sorunu barışçı yollarla çözümlenmeyi ana ilke olarak benimsemiştir. Barışçı siyasetin izlenmesinde o

¹⁰⁵ Cumhuriyet, 13 Şubat 1965, sayı: 14562, s.1

tarihlerde Türk Silahlı Kuvvetleri'nin askeri hareket için yeterli donanımına sahip olmayışı da yadsınmaz. Askeri yetkililer ile görüşen Başbakan İnönü, Kıbrıs'a yapılacak bir askeri hareketin başarısızlıkla sonuçlanması ihtimalini göz önüne alamamıştır. Gençlik yıllarını savaş meydanlarında geçiren İnönü, harp sahasında alınabilecek bir yenilginin büyük mahzurlar doğuracağı fikrinde olmuştur. Bunun sonucunda da Kıbrıs'a bir askeri müdahale en son çare olarak düşünülmelidir.

Kıbrıs'ta Türkler'e karşı girişilen şiddet hareketlerinin bütün diplomatik girişimlere rağmen devam etmesi üzerine Başbakan İsmet İnönü, haziran ayı başında bütün olumsuzluklara rağmen Kıbrıs'a bir askeri müdahale planlamıştır. BM Barış Gücü'nün yetersiz kalması üzerine planlanan bu askeri müdahale, ABD Başkanı Johnson tarafından Başbakan İnönü'ye gönderilen mektup üzerine yapılamamıştır. Bu mektup, belki de İnönü'yü uzun siyasi kariyeri boyunca en fazla rencide eden olaylardan birisidir. Çünkü, o ana dek Batı ittifak içinde sorunun çözümüne inanan İnönü, Batı tarafından yalnız bırakıldığını "acı bir şekilde" öğrenmiştir.

Diplomatik nezaketten uzak bir dille yazılan bu mektubun Türk Dış Politikası'nda önemli bir yeri vardır. Johnson Mektubu ile beraber 1965 yılı sonrasında Türk Dış Politikası kamuoyunda yoğun bir şekilde tartışılmıştır. Özellikle 1961 Anayasası ile gelişen sol hareket, 1960'ların ortasından itibaren Türkiye'nin Batı ittifakı ile olan bağlarını sorgulamıştır. 1968 ve sonrasında öğrenciler arasında yayılan Amerika karşıtı eylemlerde de Johnson Mektubu önemli bir rol oynamıştır.

Başbakan İnönü, mektup ile beraber kendisini Amerika'ya davet eden Johnson'a karşı "kırgınlık siyaseti" izlememiş ve daveti kabul etmiştir. Yunanistan Başbakanı Papandreu ile bir araya gelmeyi de kabul eden İnönü, "güçlük çıkartan taraf olmamayı" tercih etmiştir. Buna karşılık Yunan tarafının İnönü ile bir araya gelmemesi ABD nezdinde İnönü'nün uzlaşmacı taraf olduğunu göstermesi bakımından da önemlidir. Nitekim, Başbakan İsmet İnönü'nün Amerika'daki temaslarında 1959 Antlaşmaları'nın geçerliliği bir kere daha onaylanmıştır. Bu sonuç, krizin başından beri Garantörlük Antlaşmaları'ndan taviz vermeyeceğini ilan eden İnönü açısından büyük bir başarıdır.

1964 yılının yaz aylarında toplanan Cenevre Konferansı'nda ortaya çıkan I. Acheson Planı'nda Ada'da Türkler'e bir üs verilmesi İnönü tarafından kabul edilmiştir. Ancak Rumlar, bu üsse karşı çıktıkları gibi Ağustos başında Erenköy'de Türkler'e yönelik yeni bir saldırı başlatmışlar ve bu gelişme üzerine Başbakan İnönü, Türk jetlerine Kıbrıs'taki Rum mevzilerini bombalama emri vermiştir. İnönü'nün bu kararlılığı sonuç vermiş ve

Rumlar, Türkler üzerindeki ablukayı kaldırmak zorunda kalmışlardır. Cenevre’de tekrar başlayan müzakerelerde daha çok ilk plana itiraz eden Rumlar’ı tatmin etmek amacı ile ortaya çıkan II. Acheson Planı’nda Türkler’e verilen üstün ve otonom bölgelerden vazgeçilmesi üzerine İnönü, ilk plan haricinde bir metni kabul edemeyeceklerini ilan etmiştir.

Başbakan İnönü, Kıbrıs Sorunu’nda Batı ittifakından beklediği desteği alamayınca Doğu’dan bir destek aramaya başlamıştır. Öncelikle Kıbrıs Sorunu’nda “taksim tezi”nden “federasyon tezine” geçen Türk Hükümeti, II. Dünya Savaşı yıllarından beri ilişkilerin bozuk olduğu SSCB ile yakınlaşma politikası izlemiştir. Dışişleri Bakanı Erkin’in Moskova gezisi ve Podgorny Başkanlığı’ndaki bir Rus Heyeti’nin Türkiye’ye yaptığı ziyaret sonucunda Sovyet Rusya, Dışişleri Bakanı Gromiko aracılığı ile Kıbrıs’ta “federasyon tezi”ni desteklediğini ilan etmiştir.

İnönü’nün izlediği bu siyaset değişimi, dünyanın iki süper gücünden birisi olan SSCB’yi Kıbrıs Sorunu’nda Türkiye’nin yanına çekmeyi başarmıştır. Batı ittifakı tarafından yalnız bırakılan İnönü, SSCB aracılığı ile Amerika’ya “alternatifsiz olmadığı” mesajı vermiştir. İnönü’nün bu başarıyı daima savunduğu diplomatik usullerle elde etmesi de son derece önemlidir.

1965 yılı başında yıpranan III. Koalisyon Hükümeti, iç siyasette giderek “yıldızı parlayan” AP karşısında oylarını arttırmayı başaramamıştır. Kıbrıs Sorunu nedeniyle oldukça yıpranan İsmet İnönü’nün karşısında AP’nin genç ve yeni lideri Süleyman Demirel yer almıştır. İlk fırsatta hükümeti düşüreceğini ilan eden Demirel, beklediği fırsatı 1965 yılı bütçesinin Meclis’te oylanması sırasında yakalamıştır. Bütçeye verilecek kırmızı oyların bir fazla çıkması durumunda istifa edeceğini açıklayan Başbakan İnönü, sözünü tutmuş ve bütçeye verilen 225 kırmızı oy üzerine – Anayasa’ya göre 226 oy gerektiği halde – görevinden istifa etmiştir.

İsmet İnönü, bu tarihten sonra CHP Genel Başkanlığı’ndan istifa ettiği 1972 yılına kadar muhalefette kalmış ancak kendisinden sonra gelen hükümetlerin, Kıbrıs Sorunu ile ilgili olarak her zaman görüşüne başvurdukları bir lider olmuştur. O’nun döneminde yapılamayan Kıbrıs Harekatı ise 10 yıl sonra 20 Temmuz 1974 yılında CHP’nin yine koalisyon hükümetinin başında bulunduğu bir dönemde gerçekleştirilmiştir.

KAYNAKÇA**1. Gazeteler:**

Cumhuriyet

Hürriyet

Ulus

Tercüman

2. TBMM Tutanak Dergisi**3. Kitaplar:**

Ahmad, Feroz: **Demokrasi Sürecinde Türkiye: (1945-1980)**, İstanbul, Hil Yayınları, 2007.

Akalın, Cüneyt: **ABD ve Türkiye – 2 Yumuşama Yılları (1961-1989)**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2011.

Akgönül, Samim: **Türkiye Rumları: Ulus-Devlet Çağından Küreselleşme Çağına Bir Azınlığın Yok Oluş Süreci**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007.

Armaoğlu, Fahir: **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. bs., 1999.

Artuç, İbrahim: **Kıbrıs'ta Savaş ve Barış**, İstanbul, Kastaş Yayınları, 1989.

Bağcı, Hüseyin: **Türk Dış Politikası'nda 1950'li Yıllar**, Ankara, ODTÜ Yayıncılık, 3. bs., 2007.

Batur, Nur: **Yeniden Yaşasaydım, Rauf Denктаş**, İstanbul, Doğan Kitap, 2007.

Bölükbaşı, Süha: **Barışçı Çözumsuzlük**, Ankara, İmge Yayınları, 2001

Cumhuriyet Ansiklopedisi (1941-1960), 2.c., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 3. bs., 2002.

Cumhuriyet Ansiklopedisi (1961-1980), 3.c., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 3. bs., 2002.

Denктаş, Raif Rauf: **Rauf Denктаş'ın Hatıraları 1964-1974**, 1.c. İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 1996.

Erim, Nihat: **Bildiğim ve Gördüğüm Ölçüler İçinde Kıbrıs**, Ankara, Ajans Türk Matbaa Sanayi, 1975.

Erim, Nihat: **Günlükler: 1925-1979**, II. C. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005.

Eskiyurt, Özer/ Sarıca, Murat/ Teziç, Erdoğan/ **Kıbrıs Sorunu**, Ankara, Fakülteler Matbaası, 1975.

Fırat, Melek: **1960-1971 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu**, Ankara, Siyasal Kitabevi, 1997.

- Gönlübol, Mehmet: **Olaylarla Türk Dış Politikası Cilt: 1 (1919-1973)**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasi Bilgiler Fakültesi Yayınları, 5. bs., 1982.
- Kara, Muzaffer Ayhan: **Türk Siyasal Yaşamında 1961 Sonrası Bir Olgu Demokrasi ve Uzlaşma Kültürü Açısından Koalisyonlar**, İstanbul, Otopsi Yayınları, 2004.
- Gürel, Şükrü Sina: **Kıbrıs Tarihi (1878-1960): Kolonyalizm, Ulusçuluk ve Uluslararası Politika**, 2.c., İstanbul, Kaynak Yayınları, 1985.
- İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları 1920-1973: 3 c. (1961-1973)**, Ankara, TBMM Kültür ve Sanat Yayın Kurulu Yayınları, 1993.
- Ed: Oran, Baskın: **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)**, 1.c., 14. bs., İletişim Yayınları, 2009
- Önalp, Ertuğrul: **Geçmişten Günümüze Kıbrıs**, Ankara, Berikan Yayınevi, 2010.
- Serter, Vehbi Zeki: **Kıbrıs'ta Rum-Yunan Saldırıları ve Soykırım**, Ankara, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 2008.
- Sönmezoğlu, Faruk: **ABD'nin Türkiye Politikası (1964-1980)**, İstanbul, Der Yayınları, 1995.
- Sönmezoğlu, Faruk: **II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası**, İstanbul, Der Yayınları, 2006.
- Şahin, Haluk: **Gece Gelen Mektup Türk-Amerikan İlişkilerinde Dönüm Noktası**, İstanbul, Cep Kitapları, 1987.
- Toker, Metin: **Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944-1973: İnönü'nün Son Başbakanlığı: 1961-1965**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2. bs., 1992.
- Toluner, Sevin: **Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Milletlerarası Hukuk**, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1977
- Turan, İlhan: **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri: 1961-1965**, TBMM Basımevi, Ankara, 2004.
- Turan, Şerafettin: **Türk Devrim Tarihi: Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (27 Mayıs 1960-12 Eylül 1980)**, 5. Kitap, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2002.
- Uçarol, Rifat: **Siyasi Tarih (1789-2001)**, İstanbul, Der Yayınları, 7. bs, 2008.
- Uslu, Nasuh: **Türk-Amerikan İlişkilerinde Kıbrıs**, Ankara, 21. Yüzyıl Yayınları, 2000.
- Uyar, Hakkı: **Topraktan Parlamento'ya Muammer Erten**, İstanbul, Boyut Yayınları, 2010.